

N O V É D Í L O

S. S. GHELFAND

DIALEKTICKÝ
MATERIALISMUS

U N I V E R S U M

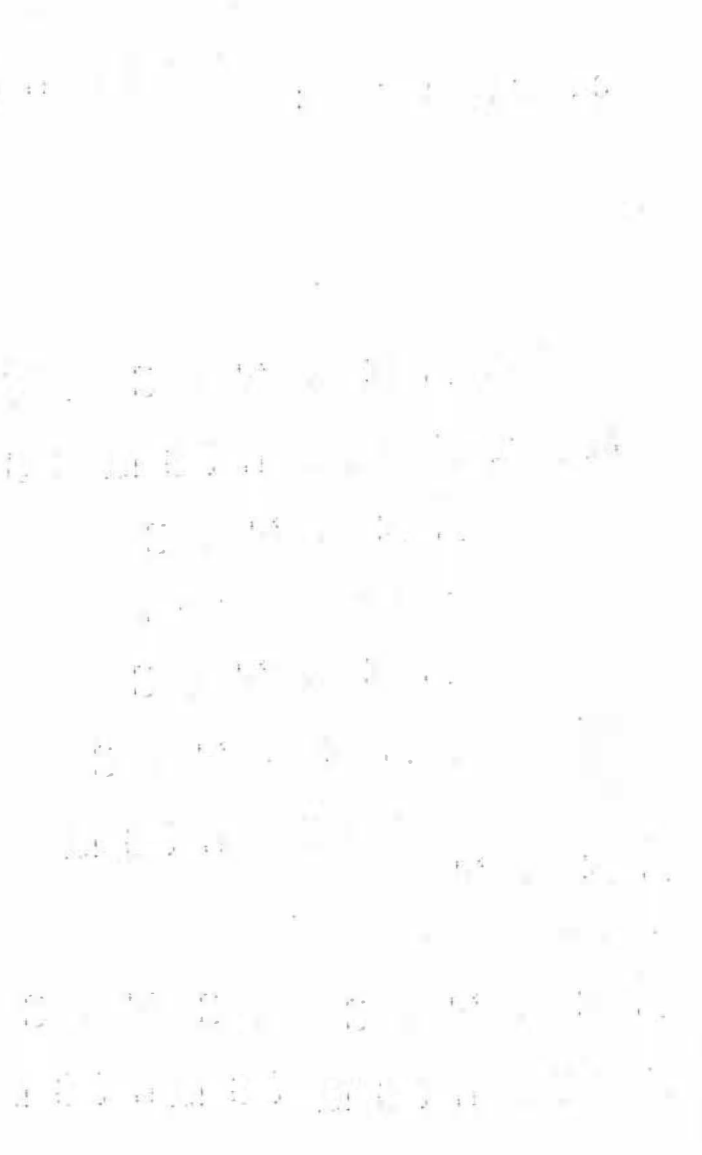
DIALEKTICKÝ MATERIALISMUS

S . S . G H E L F A N D

D I A L E K T I C K Ý
M A T E R I A L I S M U S

1947 NAKLADATELSTVÍ UNIVERSUM

Osudový zápas

Když byl nedávno napaden Vatikán jedním sovětským listem pro svou domnělou antisovětskou politiku, odpověděli oficiální zástupci katolické církve, že se nikdy nestavěli proti Sovětskému svazu, nýbrž proti komunistické nauce, a to z toho důvodu, že popírá existenci Boží.

V této lapidární odpovědi skrývá se celé jádro boje mezi marxismem a křesťanstvím. Prvotní příčina rozporu mezi těmito světovými názory netkví v učení hospodářském, sociálním, politickém nebo státovědeckém, nýbrž v otázce, zda je skutečnost existence Boží uznávána či ne. To je vlastní podstata sporu, kdežto všechny jiné problémy, i když jsou svrchované důležité pro celé lidské pokolení, jsou teprve druhotné.

Již na začátku XIX. století se pokusil proslulý francouzský myslitel a předchůdce Marxův, hrabě Henri Saint-Simon charakterisovat historická období vývoje lidské společnosti. Rozeznával v dějinách epochy »organické«, v nichž problém určení člověka vzhledem k jeho bližním a vzhledem k vesmíru byl vyřešen (na př. doba křesťanského středověku), a epochy »kritické«, kdy se o těchto základních otázkách svádějí zuřivé

boje.¹⁾ Takovou »kritickou« dobou je nepochybně též doba naše.

Moderní člověk obvykle nemá pevně stanovené stupnice hodnot a rád povyšuje jednu společenskou nebo duchovní složku na universální princip. Má to mnohdy osudné následky pro život národů a států. Vždyť máme ještě v čerstvé paměti učení fašistické a nacistického rasismu, kde na první místo v hierarchii hodnot byl postaven stát, resp. krev a rasa. Víme všichni, k jakým důsledkům přivedly tyto šílené nauky. V problému marxismus-křesťanství nejde o nic jiného, než o celý světový názor. Nelze být komunistou jen sociálně či hospodářsky a nebýt jím zároveň filosoficky. Hlásí-li se někdo ke komunismu jen proto, že je uchvácen jeho ideálem uspořádání lidské společnosti, ale zároveň odmítá jeho materialismus a dialektickou metodu, dokazuje tím jen, že neporozuměl podstatě problému. Marxismus je universální filosofie, řekli bychom »totální«, jež chce vysvětliti svět a zákonitost dění v něm, neživou i živou přírodu, vznik člověka a lidské společnosti, určení a účel jedince. »Kdekoliv se setkáme s člověkem,« píše jeden význačný francouzský marxista,²⁾ »ať již barva jeho pleti je jakákoliv, v jakékoli zeměpisné šířce a v každém podnebí, je zaujat jedinou myšlenkou a klade si vždy stejnou otázku svého určení: Kdo jsem? Proč jsem na zemi? Jaký je důvod mého bytí? Proč ta neutuchající činnost, přání, která mne povznášejí,

¹⁾ *Enfantin-Bazard: Doctrine Saint-Simonienne. Paris 1854.*

²⁾ *J. R. Bloch: Commune, 1928, Paris.*

neklid, který mne hlodá? Kdo mi to vysvětlí, kdo mě uklidní, uspokojí?»

Nepřipomínají tyto vážné, tragické otázky základní otázky ignaciánských exercicií? Geniální intuice Saint-Simonova pronikla až do kořenů lidské věčné touhy po poznání pravdy a účelu našeho bytí. Lidstvo věčně hledá organickou stupnici hodnot, a novodobý člověk není výjimkou. Boj mezi křesťanstvím a marxismem je proto v první řadě bojem o duše. Materialismus je ovšem tak starý, jako lidstvo. Avšak ještě nikdy nevystal proti křesťanství odpůrce tak mocný, jako je marxismus. Je-li křesťanství vírou, je jí také marxismus. V tom právě prameni jeho úžasná podmanivost pro masy, jeho filosofická ucelenost a logika, a také vysoko vzedmutá vlna vášně, kterou vyvolal ve světě - u svých stoupců i odpůrců. Komunistická nauka má své »světce« i »mučedníky«. Askese některých velkých revolucionářů zasluhuje veškeré úcty, i když zavrhuje nauky, které hlásali.

Chceme-li podrobiti kritice marxistickou nauku, musíme stále míti na mysli pouze zájmy pravdy. Uvidíme z dalšího, že v komunismu proplétají se podivuhodným způsobem pravdy a omyly. »Idea komunismu má kořeny zapuštěné hluboko do půdy křesťanské... Vezmeme namátkou kteréhokoliv socialistického teoretika: u nejhlubšího a nejčastěji neuznaného pramene jeho myšlení najdeme vždy čistou vodu, která už dva tisíce let nepřestala proudit na zemi s onoho vysokého vrcholu, na němž byla lidem vržena slova horského kázání. Jestliže se mezi ohromnými davy Asie nezrodilo žádné revoluční hnutí, pak je to proto, že tam nikdy nezaznělo slovo, které

žádá na každém, aby v protistojícím člověku poznával *bratra* se stejným osudem jako on.«³⁾ Chceme proto objektivně a poctivě zkoumati marxismus v celém jeho rozsahu, jeho filosofii a vědeckou metodu, nauku o společenském vývoji, ekonomiku a státovědu. Jde o pravdu. Buď křesťanství nebo marxismus. V tom je smysl dnešního zápasu o duchovní a materiální náplň lidského života. Kdo zvítězí v tomto nesmírném boji? - Věříme, že zvítězí křesťanství.

Život a činnost Karla Marxe

Bylo to v roce 1847, kdy v celé západní Evropě stoupaly vysoko vlny předrevolučního příboje a politické ovzduší bylo takřka nabito elektrinou. Francie a Paříž byly středem všech revolučních nadějí, asylem stovek politických emigrantů z různých zemí. Nauky Saint-Simonovy, Cabetovy, Fourierovy uchvacovaly duše a připravovaly půdu pro nový sociální řád, nejvíce však opanovalo myslí učení Proudhonovo, hlavně svou kritikou současných společenských a hospodářských řádů. Knížka Proudhonova »Soustava ekonomických rozporů čili filosofie bída«⁴⁾ byla všude čtena a citována a dobyla svému autorovi pověst velikého kritika a neúprosného logika.

Když však r. 1847 vyšel v Bruselu francouzsky spisek pod názvem »Bída filosofie. - Odpověď

³⁾ Daniel-Rops: *Sûl země*, 1937, »Vyšehrad«.

⁴⁾ P. J. Proudhon: *»Système des Contradictions Economiques ou Philosophie de la Misère«*, 1846, Paris.

na filosofii bídy p. Proudhona«, byla pozornost tehdejšího čtenářstva upoutána novým zjevem na revolučním nebi. Přísná a nelítostná kritika, železná logika vývodů, veliká, ba kromobyčejná učenost autorova, lehkost, s níž tento vyvrátil všechny these Proudhonovy, ostrovtip kritikův, který ze skvělých retorických frází vydobyl málo cennou filosofickou a sociologickou motanici, to všechno bylo něčím novým. Autor tohoto spisku byl až dosud zcela neznám. Jmenoval se Karel Marx, 29letý německý politický emigrant a doktor filosofie jenské university. »Bída filosofie« byla prvním stupněm vědecké a literární činnosti mladého autora. Druhým byla jeho »Kritika politické ekonomie« (r. 1851). Třetím, vrcholným stupněm byl jeho proslulý »Kapitál«, jehož první svazek⁵⁾ vyšel tiskem r. 1867.

Karel Marx se narodil v Trevíru 5. května r. 1818. Jeho rodiče byli původu židovského, avšak víry křesťanské (evang.). Na mladého Marxe působily velmi silně styky s rodinou baronů z Westphalenů, zejména s jeho vrstevníky Edgarem a Jenny, která se později stala jeho ženou. Velmi brzy se Karel naučil francouzsky a anglicky. V rodném domě a u Westphalenů vanul duch volnomyšlenkářství a kosmopolitismu. Přesto zůstal Marx německým vlastencem, jako jím byl Heine, Börne, Herwegh a jiní němečtí odpůrci politické reakce svých vlád, hlavně pruské a rakouské. Karel Marx nikdy nezapíral své němecství, ovšemže revolučně zabarvené. Na své knížce »Bída filosofie«, psané francouzsky, podepsal dokonce svoje jméno gotickými písmeny. Je zná-

⁵⁾ Karel Marx: Kapitál, sv. I., Praha, 1921.

mo, že některé výroky Marxovy o Slovanech, zejména o Čechách,⁶⁾ mají ráz velkoněmecký, téměř šovinistický, i když byly diktovány revoluční vášní autorovou. Proto také již ruský revolucionář Bakunin a mnozí románští revolucionáři vinili Marxe z pangermánství⁷⁾ a nalézali v něm některé společné rysy s Bismarkem.

Po absolvování university měl se Marx r. 1842 státi docentem filosofie v Bonnu, dal však přednost povolání žurnalistickému a redigoval liberální list »Rheinische Zeitung«. Život tohoto listu však netrval dlouho, protože pruská vláda zastavila jeho vydání r. 1843. Téhož roku se oženil Marx se svou přítelkyní Jenny Westphalovou a odebral se do Paříže, kde byl tehdy nejživější ruch filosofický a politický. Tam se též mladý žurnalista začal vážně zajímati o vědy společenské, zejména o národní hospodářství. V Paříži se Marx seznámil s učeným socialistou Mořicem Hessem, Němcem židovského původu, a s Bedřichem Engelsem (nar. 1820). Od té doby (r. 1844) se datuje duševní a doživotní přátelství Engelsovo s Marxem, přátelství, o němž psal Lenin⁸⁾: »Evropský proletariát může říci, že jeho nauka byla mu dána dvěma vědci a bojovníky, jejichž vzájemná náklonnost převyšuje všechno, co nám nejtklivějšího vypravují staří o přátelství«.

R. 1845 bylo Marxovi rozkázáno, aby opustil

⁶⁾ Karl Marx: Revolution u. Kontrerevolution in Deutschland, VI. vyd. 1920, Stuttgart, kapitoly 8., 9., 14.

⁷⁾ Michail Bakunin: Gosudarstvennost a anarchija, celý obsah spisu, zejména str. 171 a 304.

⁸⁾ Lenin: Marxismus.

Francii. Odebral se tedy do Bruselu, kde spolu s Engelsem rozvinul velkou agitační činnost, zejména v dělnických kruzích. Roku 1847 měl v Bruselu proslulou přednášku o námezdní práci a kapitálu⁹⁾, která pak po prvé vyšla tiskem r. 1849. Marx byl též aktivně činný v mezinárodní komunistické lize, jejíž první kongres se konal tajně v Londýně (1847). Téhož roku vypracoval také Marx spolu s Engelsem známý »Komunistický manifest«.

Po březnové revoluci 1848 odebral se Marx do Německa, kde redigoval kolínskou »Neue Rheinische Zeitung«, která byla brzy zastavena pruskou vládou. Členové »Komunistické Jednoty« v čele s Marxem byli zatčeni a odsouzeni. Marxovi se podařilo uprchnouti do Paříže, odkud byl v červnu 1848 vykázán. Odebral se tedy do Londýna, kde již zůstal do konce svého života.

V Londýně se zabýval mladý revolucionář intenzivně vědeckou prací. Umožnil mu to jeho přítel B. Engels, který byl zámožným továrníkem. Prvním ovocem této práce byla »Kritika politické ekonomie« z r. 1859, kde Marx podrobil pronikavému rozboru dosavadní theorie o zboží a penězích. Mimo to psal četné články do německých a amerických deníků (zejména do newyorského listu Tribune, kde též r. 1852 uveřejnil celou serii úvah, jež pak vyšly tiskem s názvem »Revolution und Kontrerevolution in Deutschland«), a byl v čilých stycích s revolucionáři všech zemí. V době polského povstání r. 1863 naléhal Marx na německé sociální demokraty,

⁹⁾ K. Marx: Námezdní práce a kapitál.

aby se činně zúčastnili hnutí polských vlastenců, ovšem marně. 28. září 1864 byla v Londýně založena I. dělnická Internacionála, jejíž byl Marx duší a hlavním vůdcem činnosti. Vypracoval její statut, psal provolání a instrukce jménem Generální rady a řídil politickou činnost tohoto prvního mezinárodního dělnického spolku. Brzy však uvnitř Internacionály začaly třenice a neshody, hlavně mezi anarchisty v čele s Bakuninem a stoupenci Marxovými. Anarchisté požadovali okamžitý nástup k revolučnímu povstání, kdežto marxisté kladli největší důraz na pohenáhlou přípravu mas a jejich uvědomení. Po pádu pařížské komuny r. 1871 tlačili francouzští uprchlíci Internacionálu na dráhu násilných činů. Proti Marxovi se utvořila oposice, vedená Bakuninem a blanquisty¹⁰⁾. Válčící strany svedly rozhodnou bitvu na kongresu v Haagu r. 1872. Marx zvítězil nad anarchisty, kteří byli vyloučeni z Internacionály, a prosadil svůj návrh, aby sídlo generální rady bylo přeneseno do New Yorku. Marx chtěl tím znemožniti vliv blanquistů, jichž byl velký počet v Londýně. Bylo to však Pyrrhovo vítězství: Generální rada v New Yorku ztratila kontakt s dělnictvem evropských zemí a její význam byl oslaben. Rozešla se proto r. 1876.¹¹⁾ Evropskou slávu získal Marxovi první svazek

¹⁰⁾ Ludvík August Blanqui, 1805-1881, revoluční spiklonec francouzský, jenž ztrávil ve vězení polovinu svého života. Typ nezkrotného revolucionáře.

¹¹⁾ Druhá dělnická Internacionála je ustavila r. 1889 a trvala do r. 1914. Světová válka prokázala neživotnost mezinárodního socialismu, který zkrachoval, jakmile zazněl první výstřel.

»Kapitálu« (r. 1867). Další svazky vyšly až po smrti autorově. Marxův rodinný život byl velmi šťastný. Měl tři dcery, z nichž se nejstarší provdala za francouzského socialistu Longueta, druhá za známého francouzského teoretika marxismu Pavla Lafarguea. Třetí dcera Eleonora působila velmi aktivně v anglickém dělnickém hnutí. Roku 1882 stihla Marxe těžká rána: smrt jeho ženy Jenny. Brzy na to zemřela též jeho nejstarší dcera. Zdraví učeného socialisty bylo tím silně otřeseno. Bedřich Engels popsal v curyšském »Sozial-Demokrat« poslední chvíli Marxovy takto: »Když stará, věrná služka, která po čtyřicet let neopustila rodinu Marxovu, nám řekla, že nemocný právě usnul, vešli jsme do jeho pokoje. Seděl v křesle. Podíval jsem se na něho: byl již mrtev. Neznám lehčí smrti nad tu, která potkala Karla Marxe ve spánku.« Umřel 14. března 1883. Osobně to byl člověk mravný, soucitný a pln lásky k dělnictvu.

Můžeme poznati pravdu o světě?

Marxův význam pro vypracování socialistické theorie je rozhodující. Engels, Lenin, Stalin - to jsou jen pokračovatelé a vykladači jeho učení. Sám B. Engels píše¹²⁾ o této věci: »Nezapírám, že jsem byl do jisté míry nezávislý před svou čtyřicetiletou prací s Marxem a za ní, pokud jde o prohloubení a propracování marxistické theorie. Avšak největší část základních vůdčích

¹²⁾ Bedřich Engels: Ludvík Feuerbach a vyústění německé klasické filosofie.

myšlenek, zejména v oblasti národního hospodářství a historie a zvláště jejich jasná konečná formulace je od Marxe; to, co jsem já k nim přidal - s vyjimkou několika speciálních oborů - mohl Marx učiniti beze mne. Co však Marx učinil, to bych nemohl učiniti; viděl dále, více a rychleji než my všichni. Marx byl genius, my ostatní nanejvýš talenty.« Je však nepochybné, že i podíl Engelsův na vypracování marxistické nauky je velký. Engels je také nejautoritativnějším vykladačem marxismu, hlavním apoštolem Marxovým a povoláním rozhodčím v sporných bodech jeho učení.

Z dalších komentátorů a popularisátorů marxismu se zmíníme ještě o Karlu Kautském¹³⁾, Jiřím Plechanovu¹⁴⁾, M. Tugan-Baranovském¹⁵⁾, který se později odklonil od marxismu, a francouzském marxistovi L. Ségaleovi¹⁶⁾. O významu Lenina (V. J. Uljanova) a J. Stalina pro marxistickou theorii jsme se zmínili již výše. Česká marxistická literatura nevyniká ani svou originalitou, ani průbojností, a nepřevyšuje obvyklou úroveň naučného slovníku. Z našich marxistických autorů zasluhuje zmínky Jan Ulrych (dr. Ant. Kamenický)¹⁷⁾.

¹³⁾ Karl Kautsky: Hospodářská nauka K. Marxe, Druhého dne a jiné spisy.

¹⁴⁾ Georgij Plechanov: Socializm i političeskaja borba, Naši raznoglasija, K problému vývoje monistického pojetí dějin a j.

¹⁵⁾ M. Tugan-Baranovský: Russkaja fabrika.

¹⁶⁾ L. Ségale: Principes d'économie politique.

¹⁷⁾ Jan Ulrych (1899-1942), byl umučen nacisty v Mauthausenu, napsal »Základy marxistické ekonomie«, 1937.

Komunismus, jak jsme již viděli, chce býti naukou universální, která dává odpověď na všechny stěžejní otázky lidského života. Jaký je ráz této nauky?

Je podstatně a především materialismem.

V obvyklé řeči znamená materialismus něco jiného, než ve filosofii. Stejně však také idealismus. Slyšíme všude, že ten či onen člověk je kariérista, mamonář, bezohledně kráčí přes mrtvoly, je zkrátka »materialista.« Jiný zase je dobřák a snílek, nezištný, obětavý, je »idealista«. Ve skutečnosti znamená takovýto výklad materialismu a idealismu naprosté změtení pojmů. Bedřich Engels o tom praví:¹⁸⁾ »Materialismem rozumí šosák ožerství, opilství, smyslné rozkoše, okázalý život, žádostivost, lakomství, hrabivost atd.« Je skutečně pravda, že mnozí odpůrci marxismu takto vykládají komunistickou nauku. Avšak je také pravda, že i velmi četní stoupenci marxismu nevykládají komunismus lépe. Stačí jen navštívit některou veřejnou schůzi, na níž mluví komunističtí řečníci: až bude komunismus uskutečněn, bude ráj na zemi, bude nadbytek všeho, dobré jídlo, krásné byty, pohodlí, blahobyť a pod. Dokonce i tak význačný marxista a vůdce německé sociální demokracie v poslední čtvrti minulého století, August Bebel, bál o socialistickém ráji, kde animální blahobyť a štěstí lidského pokolení dostoupí svého možného vrcholu¹⁹⁾. Všichni tito vychvalovači komunismu dokazují však právě svým zápalem, s nímž argumentují pro budoucí socialistický

¹⁸⁾ B. Engels: Ludvík Feuerbach.

¹⁹⁾ August Bebel: Žena a socialismus.

ideál, že problému komunismu nedorostli. Neboť komunismus je více, než touha po labužnickém blahobytu. Je to světový názor, totální filosofie, nikoliv volání po rozkoších.

Spravedlnost však vyžaduje, abychom se též zmínili o určitém druhu odpůrců komunismu, kteří myslí, že marxismus nadobro potřeli, když dokáží, že právě v komunismu nebude onoho rozkošnického blahobytu. S takovými »odpůrci« komunismu setkáváme se takřka na každém kroku. Píší do novin články na př. o tom, že životní úroveň v Sovětském svazu je dosud ještě nízká, že se americkému dělníkovi vede lépe než sovětskému a podobně. Také tito »odpůrci« nedorostli problému komunismu. Nechápou na příklad, že první tři stalinské pětiletky, místo aby hověly »materialistickým« pudům průměrného sovětského člověka, vyžadovaly naopak od něho obětí, vrcholného vypětí pracovního, ukládaly mu život prostý, střídmy, až spartánský, - aby byla země uchráněna před budoucím germánským útokem²⁰⁾, aby byl vybudován a dobudován těžký průmysl, aby se nestala svatá Rus pouhou kolonií, kde by řádili cizáctí okupanti. Znovu opakujeme: problém komunismu není otázkou blahobytu či uskrovnění, je to problém základního vztahu člověka k světu a k lidem.

Především chce komunismus odpovědět na otázku vztahu myšlení k světu nás obklopujícímu. Je-li vůbec svět a zda jej můžeme poznat? Tato otázka se jeví na první pohled zdánlivě zby-

²⁰⁾ J. V. Stalin: Řeč 9. února 1946.

tečnou. Každý prostý člověk, jenž ve zdraví užívá svého rozumu, zajisté bez váhání odpoví: Ale ovšem, svět je a my jej správně poznáváme. Jsou však i opačné theorie. Někteří filosofové, a to již před tisíci lety, tvrdili, že svět a jeho dění poznáváme svými smysly, zrakem, hmatem, čichem a pod. Avšak naše smysly nás klamou. Přesněji řečeno, naše smysly nás *někdy* klamou. Z toho vyvozovali někteří myslitelé, že nemohou býti naše smysly naprosto spolehlivou pomůckou k poznání světa. Nemáme však jiného, spolehlivějšího nástroje. Musíme se spokojiti se svými smysly. Nemáme ani jistoty, že ten svět skutečně existuje, pouze jistotu, že něco svými smysly vnímáme. Odtud je jen krůček k tvrzení, že svět neexistuje, a že všechno kolem nás je pouze naše představa. To je tak zvaná škola solipsistická.

Jiní, strážlivější filosofové nejdou tak daleko, aby popírali existenci světa. Spokojují se tvrzením, že vnější svět mimo nás je nepoznatelný ve své podstatě. Poznáváme pouze to, co se nám jeví jako souhrn našich počitků, vjemů. To znamená, že i t. zv. přírodní zákony jsou pouze kategorie našeho rozumu, nikoliv objektivní skutečnost. Svět existuje a působí na nás skrze naše smysly, jakýmsi neřešeným způsobem. Naš rozum pak uspořádá podle vrozených nám vlastností a nazíracích forem (čas, prostor) všechny jevy v určitý řád, který však nemusí odpovídati skutečnosti. Nemůžeme totiž dokázati ani vyvrátiti tvrzení²¹⁾, zda svět poznáváme správně či nesprávně. Nemůžeme proto ani dokázati

²¹⁾ I. Kant: Kritika čistého rozmyslu.

ani vyvrátiti existenci Boží, existenci duše, její nesmrtelnost a pod. Nemá proto pravdu materialismus, jenž dokazuje, že není Boha, nemá však pravdu ani ten, kdo chce dokázat, že je Bůh. Všechny důkazy pro i proti jsou klamné a nevědecké. Věda nemá s otázkou Boží existence co činiti, protože poznává jen prostřednictvím zkušenosti a kategorií našeho rozumu, nemůže však proniknouti k nepoznatelné »věci o sobě«, čili k oné záhadné podstatě, která na nás působí skrze naše smysly a jeví se nám jakožto svět. Tolik Kant.

Jak se staví marxistická filosofie k tomuto učení? - Naprosto odmítavě. Marxismus naopak přisvědčuje k otázce, zda můžeme poznat svět, jakým je ve skutečnosti. Naše poznání není v žádné historické době dokonalé, avšak směřuje k dokonalosti, i když nikdy nedosáhne tohoto cíle, jako se nikdy nestane mnohoúhelníkem kruhem, i když budeme neustále zvětšovati počet jeho stran²²⁾). Omezenost a nespolehlivost našich smyslů násobíme a zdokonalujeme vědeckými přístroji²³⁾). Život a věda podávají nám na každém kroku důkazy, že svět poznáváme správně a že naše poznání odpovídá skutečnosti. Engels praví o Kantově thesi nepoznatelnosti světa²⁴⁾): »Nejnápadnějším vyvrácením těchto a všech ostatních filosofických vytáček je praxe, totiž experiment a industrie. Můžeme-li dokázati správnost našeho pojetí nějakého přírodního úkazu tím, že jej sami uděláme, že jej

²²⁾ K. F. Žakov: Limitizm.

²³⁾ Gutwirth: Znásobené smysly.

²⁴⁾ Cit. podle J. V. Stalina: O dialektickém a historickém materialismu.

vytvoříme z jeho podmínek, že jej nadto donutíme, aby sloužil našim účelům, pak jsme učinili konec kantovské nepostižitelné »věci o sobě«. Chemické látky, vznikající v rostlinných a živočišných tělech, zůstávaly takovými »věcmi o sobě« tak dlouho, dokud je organická chemie nezačala jednu po druhé vytvářet; tím se stala z »věci o sobě« věc pro nás, jako na př. mořnové barvivo, alizarin, které již nepěstujeme na poli v kořincích mořeny, nýbrž vyrábíme mnohem levněji a prostěji z kamenouhelného dehtu. Koperníkova sluneční soustava byla po tři sta let hypotézou, na níž bylo možno sázet sto, tisíc, desettisíc proti jedné, ale přece to byla jen hypotéza; když však Leverrier na základě dat, daných touto soustavou, vypočítal nejenom, že musí existovat ještě jedna, dosud neznámá planeta, nýbrž i na kterém místě stojí na nebi, a když potom Galle tuto planetu skutečně našel, pak byla Koperníkova soustava dokázána.»

Učení o nepoznatelnosti světa v Kantově smyslu je značně rozšířeno i v naší době, v pozměněné ovšem formě (na př. nauka empiriokriticismu, neopositivismu a j.²⁵). Všechny tyto teorie patří k t. zv. filosofickému idealismu. Materialismus tedy bojuje s idealismem, především v otázce, zda může naše myšlenka poznat správně svět. Jak se k této otázce staví křesťanská filosofie?

Křesťanství není idealistické. Křesťanský světový názor bojuje od samého počátku proti bludným představám o nepoznatelnosti světa, tedy proti idealismu a agnosticizmu (= theorie ne-

²⁵) N. Lenin - Materialismus a empiriokriticismus.

poznatelnosti). Agnosticismus není objevem nové doby, nýbrž existoval již ve starověku. Vždyť již sofisté ve starém Řecku popírali možnost poznání pravdy o světě. Sokrates, největší mudrc starověku, překonával ve veřejných debatách sofistické these a dovozoval, že pravda je jedna, absolutní a objektivní. Aristoteles pak vybudoval mohutnou filosofickou soustavu, která znamenala konec agnosticizmu. Na této soustavě stavěl dále sv. Tomáš Aquinský (XIII. století), jenž ve svém stěžejním díle »Theologická suma« položil neochvějně základy přirozené filosofie. Musíme se přiznat, že jak při studiu Kantovy »Kritiky čistého rozumu«, tak i při čtení děl Marxe, Engelse a jiných stoupenců komunistické nauky, nemůžeme se ubránit dojmu, že ani Kant, ani Marx s Engelsem vůbec neznali díla sv. Tomáše. Je to na př. u Kanta zřejmo z toho, že s veškerou vehemencí vyvrací t. zv. ontologický důkaz Boží existence, jehož sv. Tomáš nikdy neuznával a nikdy nehájil, kdežto Engels v knize »Ludvík Feuerbach« stále zaměňuje křesťanství s idealismem a je zřejmě přesvědčen, že každou ranou do idealistické filosofie otrásá základy křesťanství. Neznalost základních vět křesťanské filosofie je u mistrů marxismu až překvapující!

Opakujeme: křesťanství není idealistické, nýbrž realistické! Jednou ze základních vět křesťanství je, že každý normální člověk musí z poznání sebe i okolí dojít svým přirozeným rozumem k přesvědčení, že je Bůh. To znamená, že křesťanství na otázku, zda svět existuje, odpovídá kladně. Na další otázku, zda tento svět můžeme správně poznat, odpovídá křesťanská filosofie:

ano, naše myšlenka správně poznává svět, zákonitost dění v něm, objevuje v něm ucelený řád a souvislost procesů. Z této zákonitosti, řádu a souvislosti světa usuzuje křesťanská filosofie na Zákonodárce, Pořadatele a Ředitele přírody. To je základní pravda o světě kolem nás. Každá nauka hlásající nepoznatelnost světa odporuje křesťanskému světovému názoru. Tedy i idealismus a agnosticismus. Vzpomeňme si jen na Pilátovu otázku: Co je pravda? V této otázce se zobrazila celá duchovní rozháranost tehdejší římské vzdělané vrstvy. V naší době se projevuje tato polovičatost myšlení ve formě kantovského kriticismu a idealistických směrů, jako na př. empiriokriticizmu a j. Je proto boj materialismu proti idealistické nauce o poznání světa po určité stránce sympatický. Je to přirozená reakce zdravého rozumu proti idealistickým a solipsistickým nesmyslům, byť i hlásaným universitními profesory. Stačí jen nabídnouti takovému pochybovači, aby si lehl na »neexistující« resp. »nepoznatelné« železniční koleje v době, kdy má přijet mezinárodní expres, aby tak prakticky dokázal, že svět doopravdy neexistuje resp. pro nás je nepoznatelný a že se tedy vlastně nic nestane s naším neexistujícím resp. nepoznatelným tělem²⁶⁾). Materialismus a křesťanský realismus odpovídají tedy shodně na otázku, zda naše myšlenka a věda správně poznává svět - ano, naše představy o světě odpovídají skutečnosti. Rozchod marxismu a křesťanství nastává však ihned, jakmile se tážeme: Co je svět? Jaká je jeho povaha?

²⁶⁾ Kellog: Biolog vypráví o životě.

Podle toho, jak filosofové odpovídají na otázku o povaze světa, který nás obklopuje, dělí se názory na dva velké tábory: monistický a dualistický. Monistický světový názor tvrdí, že lze vesmír a všechno dění v něm vysvětliti z jednoho základu. Vysvětlují-li monisté všechno z ducha, jsou to monističtí idealisté, vysvětlují-li z hmoty (=materie), jsou to materialisté.

Co je svět v pojetí monistického idealismu? — Na počátku byl duch. Nesmíme jej zaměňovati s křesťanským Bohem, jenž je osobní, nejvyšší moudrý, dokonalý, všemohoucí a všudepřítomný. Idealistický »duch« je pouze věčný a nestvořený, není však dokonalý, neboť se stále vyvíjí a poznává sám sebe teprve ve vývoji. Tento duch vytváří průběhem vývoje hmotu (přírodu), ale ne tak, jako by stál mimo přírodu a řídil ji zákony, které jí dal, nýbrž hmota je vlastně zvláštní formou projevu ducha, je jakýmsi jeho snížením, je však stejné podstaty s duchem, je s ním sourodá.²⁷⁾

Jak vysvětluje svět materialistický monismus? Jediným a základním principem světa je hmota. Je věčná, nestvořená a řídí se zákony, které jsou v ní a z ní. Na určitém stupni vývoje vynořuje se z hmoty duch (myšlenka), který je jakýmsi zjemněním a nejvyšším produktem hmoty²⁸⁾. Duch nemůže samostatně existovati bez hmoty, je s hmotou sourodý a má s ní stejnou podstatu. Není proto žádné nesmrtelné duše,

²⁷⁾ G. W. F. Hegel: *Phänomenologie des Geistes*.

²⁸⁾ Ludwig Feuerbach: *Das Wesen des Christentums*.

kteřá oživuje smrtelné tělo. Není ani Boha. »Mimo přírodu a lidstvo není ničeho, a vyšší bytosti, stvořené naší náboženskou obrazností, jsou jen fantastickým odrazem naší vlastní bytosti.«²⁹⁾ Co je hmota ve smyslu materialistické filosofie? Předmarxističtí materialisté prohlašovali za hmotu jen to, co lze vidět, slyšet, měřit a vážit. Marxismus však rozšiřuje pojem hmoty na všechno, co jest, co je objektivní realita (uvídíme z dalšího, že se tato these stane vlastním hrobem materialismu). Je proto také lidské vědomí, vášně, city - »hmotou«, čili objektivní realitou. Je tedy nesprávné, když odpůrci vytýkají materialismu, že popírá ducha. Marxismus naopak vyzdvihuje působení ducha na přírodu, popírá pouze, že duch je odlišný od přírody. »Pavouk koná práce, podobající se dílu tkalcovu; včela stavbou voskových buněk uvádí v rozpak nejednoho stavitele. Co však především odlišuje nejhoršího architekta od nejzručnější včely je, že první sestavil buňku ve své hlavě, dříve než ji uskutečnil ve vosku. Po práci se objevuje výsledek, který od počátku již existoval v představě pracovníka způsobem ideálním.«³⁰⁾

Takto pojatý materialismus znamená vlastně výlučnost postavení člověka v přírodě. Objevení člověka na zemi bylo okamžikem zrození ducha, který, ač s hmotou soupodstatný a sourodý, vynořil se z ní, jakožto nejvyšší výkvět přírody, její vrchol a střed. Komunismus nikterak nechce popíratí tohoto ducha. Popírá jenom Boha, Stvoření a nesmrtelnou duši.

²⁹⁾ B. Engels: Ludvík Feuerbach.

³⁰⁾ K. Marx: Kapitál I.

Jak se staví křesťanství k monismu idealistickému i materialistickému?

Odmítavě. Podle křesťanské nauky není duch s hmotou sourodý. První skutečností a příčinou všeho je Bůh, čirý Duch. Příroda, vesmír, hmota není »snížením ducha«, jak tvrdí idealisté, nýbrž Bůh stvořil svět z ničeho aktem své vůle. Křesťanství odmítá proto monistické vysvětlení světa z jednoho základu, materialistického či idealistického. *Křesťanství je dualistické*, čili i ve stvořeném světě přiznává dvojí základ: ducha a hmotu. Duch není výtvorem hmoty, jako hmota není materialisací ducha. Je tedy myšlenka, vášně, cit, podstatně něčím jiným, než jakýkoliv projev fyzikální či chemické energie a nedá se nikdy převést na veličinu souměřitelnou s hmotou. Duch je s hmotou nesourodý a lidská duše žije i po opuštění tělesné schránky. To jest jasné stanovisko křesťanské nauky.

Působí proto dojmem úplného změnění pojmů, když čteme o vztahu ducha k přírodě tato slova:³¹⁾ »Podle toho, jak odpovídají na tuto otázku,« praví Engels, »dělí se filosofové na dvě velké skupiny. Ti, kteří přiznávají prvenství ducha ve vztahu k přírodě a kteří proto v poslední příčině přiznávali stvoření světa - a toto stvoření je často u filosofů, jako na př. u Hegela, ještě mnohem složitější a nemožnější než v křesťanství - ti tvořili tábor idealismu. Druzí, kteří pokládali přírodu za prvotní element, náleželi k rozmanitým školám materialismu. Původně znamenají oba výrazy idealismus a materialismus jen toto, a my jich zde v jiném smyslu ne-

³¹⁾ B. Engels: Ludvík Feuerbach.

budeme užívat. Uvidíme dále, jaký zmatek vznikne z toho, necháme-li v ně vplynout něco jiného.«

Pozorný čtenář již zpozoroval zmatek, který do otázky vztahu mezi duchem a hmotou vnesl B. Engels. Místo logického a přirozeného rozdělení názorů na monistické a dualistické rozdělil tábory na ten, který přiznává stvoření světa a ten, jenž stvoření neuznává. Přitom však sám zdůrazňuje, že stvoření u idealistů hegelovského ražení je docela něco jiného než v křesťanství, které přece v otázce poznání a povahy světa zaujímá ostře protiidealistické stanovisko. Engels však a s ním i ostatní marxisté házejí do jednoho idealistického pytle křesťanskou nauku i hegelovský dobrodružný idealismus a jsou docela upřímně přesvědčeni, že potřením Hegela zvítězili nad křesťanstvím. Odmitavý postoj marxismu ke křesťanství je již předem dán jeho materialismem. Avšak filosofický boj proti křesťanství nevede marxismus přímo, nýbrž ve formě boje proti idealismu. Neří také divu. Vždyť sám marxismus se zrodil jen jako protějšek idealismu. Oba chápou svět jako výraz jednotnosti ducha s hmotou. Pro idealismus je hmota snížením ducha, pro marxismus je duch povýšením hmoty. Marxismus je vlastně těsně spjat s idealismem, i když se proti němu obrací s veškerou vášní. Marxismus se pokouší dostat z pout idealismu, snaží se mu uniknouti sporem s křesťanstvím - a uvidíme dále, že ve svém materialismu stává se vlastně obětí idealismu, ztrácí smysl pro skutečnost a dopouští se stejných omylů jako idealismus. Proč tento vášnivý boj materialistického monis-

mu proti monistickému idealismu? Musíme přiznati marxismu sympatickou stránku v tomto boji, tak jako jsme mu přiznali právo přirozené reakce zdravého rozumu proti nesmyslům idealistické teorie poznání. Jak se staví idealismus k holé skutečnosti všedního života? Pro idealismus je hmotná skutečnost jen snížení ducha, Ideje, konkrétní život nemá pro idealismus žádnou podstatnou hodnotu. Idealismus nejeví proto pochopení pro skutečnost, je netečný v otázce uspořádání společenských a hospodářských vztahů, je lhostejný k velkému sociálnímu dění nové doby. Komunismus však je pln starostí právě o hmotnou skutečnost života, je celý ve světě a nechce býti mimo svět. Proto ten boj, vášně, zásadní nesnášenlivost mezi materialismem a idealismem.

A co křesťanství?

Není většího omylu, než hledati v křesťanství jakýsi průmět idealistické filosofie. Křesťanský Bůh není žádná Ideje, není pouhý pomysl, nýbrž je první a absolutní skutečností. Je to Bůh, který se stal *Tělem*. Nedovedeme si ani vysvětliti, jak mohl tak potenciální duch, jako Marx, a po něm Engels a Lenin, přehlédnouti hluboký sociální smysl Vtělení. Právě křesťanství má ostrý smysl pro konkrétní, hmotnou skutečnost. Vždyť by se jinak ani nemohlo udržeti po dvacet století, býti stále živé, působiti jako mocný *materiální* činitel společenského dění. Křesťanství není idealistické ani ve vztahu k všedním starostem života, je stále ve světě, i když je vnitřním zrakem obráceno k věčnosti. Nikoliv ovšem proto, že by tento svět popíralo, nýbrž proto, že věří v souvislost a sounáležitost řádu

přirozeného a nadpřirozeného, věří nejen ve svět realit postřehnutelných našimi smysly a vědeckými přístroji, ale i ve svět skutečnější než tento viditelný, svět realit, které naše myšlenka poznává s naprostou jistotou.

Strážlivý realismus křesťanství unikl tvůrcům marxistického materialismu jednak proto, že ve svém boji proti idealismu viděli v křesťanství jen jakýsi idealistický názor, jednak pro jejich revoluční vášeň, která jim mnohdy kalila pohled. V poslední době však, zřejmě po zkušenostech a ponaučení z Velké Vlastenecké války, spatřujeme zejména v Sovětském svazu některé změny postoje k náboženství³²⁾ i když tuto změnu postoje nepřeceňujeme v ten smysl, že by se snad měla uskutečniti jakási synthesis komunismu a křesťanství.

I v přímé kritice křesťanství dává marxismus najevo svou duchovní závislost na idealismu. Přitom však sám upadá v područí idealismu tím, že zkresluje skutečnost, již se tak rád dovolává, a kritizuje nikoliv křesťanskou nauku, nýbrž svou představu o křesťanství, čili opakuje omyly idealismu. Když čteme na př. takovou větu:³³⁾ »...Po celý středověk lidstva popíralo existenci světa aspoň tak, že svět byl jen slzavé údolí a pravý život byl až v nebi«, nevíme, čemu se máme dříve diviti: Základní neznalosti probírané látky nebo křečovité snaze, nasaditi křesťanskému středověku psí hlavu filosofického idealismu. Což veleučení autoři nikdy neslyšeli a ne-

³²⁾ Ministr G. Karpov: Postavení pravoslavné církve ve SSSR, přednáška v Praze, 1946.

³³⁾ Pavel Hrubý a Václav Vlk: Základy marxistického myšlení.

četli o tom, že ve svobodných městech ve středověku existovaly řemeslné cechy? A že tyto znamenaly organizaci výroby, plánovitý společný nákup a přiděl surovin, plánování cen, mezd, odbytu, řízení práce, kontingentaci řemeslného dorostu, ochranu před proletariací, hospodářské a sociální zabezpečení, ochranu pracujících, znemožnění vykořisťování člověka? A že toto cechovní zřízení ve svobodných městech, která sám Karel Marx³⁴⁾ nazývá »nejskvělejším zjevem středověku«, vzniklo na základě náboženských bratrství? A že již toto zjištění postačuje k tomu, aby i s kořenem vyvrátilo všechny pokusy moderních vulgarisátorů marxismu, aby zacházeli s dějinami jako pověstný Prokrustes se svými hosty? K. Marx se nejednou posmíval »liberálním« národohospodářům a dějepiscům pro jejich měšťácké názory na křesťanský středověk.³⁵⁾ Co by asi řekl dnes svým horlivým epigonům?

Dialektická metoda

Viděli jsme, že podstatným rysem marxistické filosofie je monismus, vysvětlení světa z jednoho universálního principu. Tímto jediným a všeobecným základem světa je hmota, materie, kterou marxisté pojmají jako všechno, co objektivně a nezávisle na nás existuje. Přes svou mnohotvárnost je svět jednoduší v tom smyslu, že »mnohotvárné jevy jsou pouze různé druhy

³⁴⁾ K. Marx: Kapitál I., 1921, str. 569.

³⁵⁾ Ibid., str. 571, poznámka 192.

pohybující se hmoty, a... že se svět vyvíjí podle zákonů pohybu hmoty a naprosto nepotřebuje světového ducha³⁶⁾).

Takto chápaný materialismus je ovšem již velmi starého data a není vynálezem či objevem marxismu. Co nového přinesl marxismus do materialistické filosofie, je t. zv. dialektická metoda a t. zv. zákon dialektického vývoje. Nemohli-li materialističtí předchůdci Marxe a Engelse nikterak vybědnout z nesnází při pokusech vysvětliti svět čistě mechanicky (na př. projevy života jen ze zákonů fyziky a chemie), snaží se marxismus těmito nesnázím uniknouti svou dialektikou, která v marxistické filosofii hraje úlohu filosofického kamene středověkých alchymistů. Dialektický ráz materialismu marxistické školy odlišuje ji od každého jiného materialismu («mechanistického»). Marxistická nauka nepřestává zdůrazňovati, že se naprosto neztotožňuje s mechanickým pojetím světa a bojuje proti tomuto »vulgárnímu« materialismu - ovšem více slovy než ve skutečnosti³⁷⁾). Musíme ihned vysvětliti příčinu tohoto zásadně odmítavého postoje marxistů k učení t. zv. mechanistů (na př. Vogt, Moleschott, Büchner, Holbach a j.): je to revolučnost marxistické filosofie, nebo správněji řečeno, její revoluční zaměření. Revoluci přece nemohou dělat pouhé stroje, jimiž jsou lidé v pojetí mechanistického materialismu. Stroje jsou činny jen ve smyslu přísné příčin-

³⁶⁾ J. V. Stalin - O dialektickém a historickém materialismu.

³⁷⁾ Na př. Engelsovy názory v knize »Podíl práce na polidštění opice« nejsou než vulgárním materialismem.

nosti, kdežto revoluce, vzbouření, předpokládá akt vůle. Marxistický materialismus však je revoluční dříve filosoficky než sociálně; jeho revoluční podstata se tudíž filosoficky vyjadřuje dialektikou.

»Slovo dialektika pochází z řeckého slova »diale-gó«, což znamená vésti rozhovor, vésti polemiku. Dialektikou se ve starověku rozumělo umění dopídit se pravdy odhalováním rozporů v úsudcích odpůrce a překonáním těchto rozporů. Ve starověku byli někteří filosofové přesvědčeni, že odhalování rozporů v myšlení a střetnutí se protichůdných názorů je nejlepší prostředek k zjištění pravdy. Tento dialektický způsob myšlení, rozšířený později i na přírodní zjevy se přeměnil v dialektickou metodu poznávání přírody, v metodu, která pozorovala přírodní zjevy jako věčně se pohybující a měnící, vývoj přírody pak jako výsledek vzájemného působení protikladných sil v přírodě«. ³⁸⁾

Tato »dialektická metoda« není objevem Marxovým. Marx ji převzal od svého učitele Hegela ³⁹⁾ a aplikoval ji pouze na svůj materialismus. V čem tedy spočívá dialektická metoda, tento »kouzelný klíč, jímž Marx otevřel nejhlubší tajemství společenských jevů?« ⁴⁰⁾ Jsou to čtyři hlavní rysy:

Dialektika především zkoumá přírodu jakožto souvislý jednotlivý celek.

³⁸⁾ J. V. Stalin - O dialektickém a historickém materialismu.

³⁹⁾ K. Marx: Předmluva k druhému vydání I. svazku »Kapitálu«.

⁴⁰⁾ R. Luxemburgová: Sociální reforma nebo sociální revoluce?

Za druhé, dialektika chápe svět jako stav nepřetržitěho pohybu a změny, stálého vznikaní a zaničování, vývoje od nižšího k vyššímu.

Dále zkoumá dialektika proces vývoje jako přechod nepatrných a skrytých kvantitativních změn k změnám kvalitativním.

Konečně tvrdí dialektika, že proces vývoje probíhá jako vyjevování se rozporů, které jsou vlastní všem věcem a jevům, čili jako nepřetržitý boj protikladů.

Je třeba aspoň stručně osvětliti tyto hlavní rysy marxistické dialektiky, této filosofické zbraně komunistické nauky.

Co znamená první these marxistické dialektiky, že totiž příroda je souvislý jednolitý celek?

Tato these znamená, že každý jev v přírodě musí býti zkoumán jen v souvislosti s ostatními jevy a podmínkami, nikoliv izolovaně. Čtenář může ovšem právem namítati, že tato věta není nic nového a že již celá staletí před Hegelem a Marxem zkoumali badatelé přírodní jevy a úkazy tímto způsobem. Lidský duch se vždy snažil vysvětliti svět jako jednotný celek, byť i ne vždy správně. Theorie Ptolemeova, která objasňovala pohyby nebeských těles tak, že pokládala zemi za nehybnou a za střed světa, byla pro svou dobu uceleným názorem na vesmír. Linnéova klasifikace rostlin také vyplynula z názoru na jednotnost a ucelenost světa. Každé vědecké badání ve všech dobách přihlíželo k různým jevům jen v jejich souvislosti s okolím a ostatními podmínkami aniž nazývalo metodu tohoto badání »dialektikou«. Nebo snad všechno

vědecké úsilí před Hegelem, Marxem a Engelsem bylo »nevědecké,« protože nebylo »dialektické«? Neznamenají-li na příklad zákony Keplerovy, že geniální badatel spatřoval ve vesmíru jednotnost, souvislost a ucelenost? A tak ve všem. Není tedy metoda zkoumání přírodních jevů jen v souvislosti s ostatními jevy a podmínkami nic specificky »dialektického.« Nebude-li mnohem správnější, jasnější a srozumitelnější, označíme-li tuto metodu prostě jako *vědeckou*?

Tolik ke snaze marxistické nauky předkládati jako nejnovější vědeckou vymoženost věci dávno již známé. Musíme se však zastati »dialektiky.« Marxistická filosofie ovšem dobře ví, že these o ucelenosti a souvislosti světa není nic nového a hlavně nic specifického pro dialektiku. Jde tu však o něco jiného. Jde o to, aby zároveň s touto samozřejmostí byla mlčky propašována jiná these, která by se mohla chlubit jakousi »vědeckostí« ve společnosti vět nesporně pravdivých, mohla by se jaksi přiživit na skutečné vědě a zablýsknouti se třeba odraženým světlem. Jaká je to these, o níž se sice nemluví, která je však hlavním smyslem »dialektického« způsobu zkoumání přírody?

Je to these neexistence Boha.

»Svět je jednotný, souvislý celek.« V tomto jednotném a souvislém světě, kde každý jev je podmíněn jinými jevy a je organicky spjat s celým ostatním světem, není místa pro Boha, protože v něm není místa pro něco, co není v přírodě, co není z přírody, co nesouvisí s přírodou. Tak musíme chápat smysl první základní věty dialektického materialismu. Ostatně, mistři dialek-

tiky nikterak neskrývají svůj záměr. »Materialistický světový názor neznamená vlastně nic jiného než prostě pojímat přírodu tak, jaká je, a nic cizího k ní nepřidávat.«⁴¹⁾ Bůh, působení boží Prozřetelnosti ve světě, to vše je pro materialismus něco cizího, co do přírody nepatří, je zbytečné a »nevědecké«.

Ano, svět je souvislý a jednotný. Ano, každý jev je podmíněn jinými jevy a je organicky spjat s celým ostatním světem. To je vědecký názor, dokonce jediný možný vědecký názor. Má tedy »dialektika« pravdu, když tvrdí, že předpokladem Božího působení ve světě zavádíme do přírody něco zbytečného, cizího? Podíváme se na to blíže.

Vědecké badání o přírodě odhaluje nám nejen souvislost a ucelenost světa, nýbrž také *uspořádání a účelnost*. Klade-li hmyz vajíčka jen na určitá místa, jediné vhodná pro budoucí potomstvo, jsme v tomto jednání nuceni spatřiti vůdčí účelnost, kdy na děj působí *budoucí účel*, ne minulá příčina. Vysvětlovat účelné jednání v nerozumné přírodě jakousi záhadnou »pamětí bez poznání«⁴²⁾, je pouhým slovíčkářstvím⁴³⁾, které lze ovšem pohotově obléknouti do »dialektického« roucha, jež však nic nevysvětluje. Takovéto »vysvětlení« velmi připomíná odpověď na otázku: Kde je pan Novák? - Pan Novák je toho času ve svých kalhotách. Čili, i když je to pravda, stále ještě nevíme, kde pan Novák je. Nemusíme se ani dovolávat účelnosti v živé pří-

⁴¹⁾ B. Engels - Ludvík Feuerbach.

⁴²⁾ P. Hrubý a V. Vlk - Základy marxistického myšlení.

⁴³⁾ »Kde nám chybí pojem, přicházívá slovíčko v pravý čas« (Goethe-Faust I.).

rodě, shledáme se s ní na každém kroku i v přírodě neživé. Voda je, jak známo, sloučenina vodíku s kyslíkem (H_2O). »Porovnáme-li s vodou sloučeniny vodíku s prvky, které v periodické soustavě sousedí, shledáme, že všechny ony sloučeniny jsou za obvyčejné teploty plyny. Jen voda je za téže teploty kapalina.«⁴⁴⁾ A dále: »Jaké nedozírné následky to má pro vzhled naší planety a pro život na ní! Kdyby za obvyčejné teploty, jaká panuje na zemi, byla voda ve skupenství plynném, vypařila by se všechna voda mořská, řeky by vyschly, ledovce by roztály, a život stal by se nemožný.«⁴⁵⁾ Fysikové vysvětlují tento jev t. zv. dipolovou vazbou molekul vody. Proč však zrovna voda má dipolovou vazbu? Není-li v tom předem stanovený účel takřka hmatatelný?

Dialektická metoda se nám tedy představuje, jako okleštěná vědecká metoda. Chce totiž zkoumati svět v jeho úplné souvislosti a ucelenosti, avšak již a priori vylučuje ze světa jeho hlavní principy: řád a účel. Ale řád a účel patří stejně do přírody, jako i hmota nebo energie. A když při poznávání řádu a účelu v přírodě přicházíme k myšlence, že musí tu býti Pořadatel světa, není to »zavádění něčeho cizího«, nýbrž naopak, je to stanovení prvního předpokladu pro to, abychom při badání a poznávání jednotného, uceleného, souvislého světa, kde každý jev je podmíněn okolím a je organicky spjat s ostatním světem - nezabloudili a udrželi si skutečný obraz vesmíru.

⁴⁴⁾ Doc. Dr. Frant. Schacherle: Nitro atomů.

⁴⁵⁾ Ibid.

Druhá these dialektiky zní: svět je ve stavu nepřetržitého pohybu a změny, stále se vyvíjí, je nepřetržitý proces.

Také tato these dialektiky není nic nového, specifického pro marxistickou filosofii. Lze být stoupencem vývojové teorie a zároveň být odpůrcem marxismu. I zde nejde marxismu jen o nespornou větu, že dnešní vesmír je výsledkem vývojového procesu a východiskem k budoucímu vývoji. Hlavní smysl these: vše je proces, spočívá v něčem jiném. Nechme však mluvit jednoho z nejpovolanějších mistrů dialektického materialismu: »Lenin se zmiňuje o materialistickém světovém názoru antického filosofa Herakleita, podle kterého »svět, jediný ze všeho, *nebyl stvořen nikým z bohů ani z lidí*, nýbrž byl, jest a bude věčně živým ohněm, zákonitě se vzněcujícím a zákonitě uhasínajícím«, poznamenává: Velmi dobré vysvětlení principů dialektického materialismu«⁴⁶).

Tedy: hlavní smysl druhé these dialektiky tkví v tom, že svět je nestvořen. Tento smysl jasně plyne ze zdůraznění universálního zákona stálého vznikání a zanikání, věčné změny a nepřetržitého pohybu. Pro marxistickou nauku je příroda jedinou realitou; marxismus nepřipouští existenci jiné reality, která by byla mimo svět a nad ním, popírá existenci Boha. Křesťanský Bůh je neměnný a nejvyšš dokonalejší. Proto tak důsledné zdůrazňování »věčné změny« u marxistů!

⁴⁶) Lenin - Filosofické sešity, cit. podle Stalina: O dialektickém a histor. materialismu.

Třetí these dialektiky praví o změně kvantity (mnohosti) v kvalitu (jakost). Tato věta dialektického materialismu, jakož i učení o vývoji v protikladech, je již naprosto specifická pro dialektickou metodu. Nauka o změně kvantity v kvalitu je marxisty rovněž převzata od Hegela a chce vysvětliti celou rozmanitost světa, vznik a vývoj života i duchovní svět člověka. Tato nauka ostře odlišuje marxismus od jiných materialistických teorií. V čem spočívá?

These tato praví, že složíme-li určité části dohromady, vznikne jejich složením celek, jenž má docela nové vlastnosti, jichž nemá žádná původní složka. Na př. směs dvou částí vodíku a jedné části kyslíku dává třaskavý plyn, sloučením vodíku s kyslíkem vznikla voda, další kombinací atomů kyslíku vzniká ozon atd. Čili: *změna mnohosti vyvolala novou jakost*. Zahříváme-li vodu o jeden stupeň, zůstane tekutá; potom však, je-li teplota tekutiny zvyšována nebo snižována, nastává okamžik, kdy tento stav soudržnosti se mění a voda se přeměňuje v páru příp. v led. *Stálé změny kvantitativní přeskočily v určitém okamžiku v novou kvalitu*. Tak zní slavný »zákon« mnohosti a jakosti.

Jak tedy dialektický materialismus vysvětluje na př. vznik života na Zemi? - V době, kdy začla kůra zemská chladnouti, za nepostihnutelných a nepředstavitelných podmínek atmosferických, tlakových, elektromagnetických a pod. objevila se, jakožto výsledek dlouhého procesu nahromadění fyzikálních a chemických změn, nová kvalita - oživená hmota. Ta se vyvíjela dále již svými vlastními zákony, z jednobuněčných organismů vyvinuly se mnohobuněčné atd., až ko-

nečně kvantitativní změny přivedly k nové kvalitě - objevil se člověk. Vývoj však pokračoval dále a pokračuje až do našich dob. Tak »řeší« dialektický materialismus, jak vznikl život na Zemi a jak se objevil na ní první člověk.

Co soudíme o »zákonu kvantity a kvality«?

Můžeme vsutku uvést velmi mnoho případů, kdy změny kvantity vedou k nové kvalitě. Vlastně celá chemická věda je naukou o kvalitních změnách hmoty, vznikajících z různého uspořádání prvků a molekul. Potud ovšem mají materialisté pravdu.

Neexistuje však ani jeden vědecký důkaz pro to, že se z neživé hmoty stala jakýmsi přechodem „kvantity“ v „kvalitu“ hmota oživená! Všecko, co o tom vypráví jakákoliv marxistická příručka či „učené“ pojednání v tisku, je báchorka!

Neexistuje dále nejen vědecký důkaz, nýbrž ani víceméně oprávněná domněnka, že by mohla nějaká energie nějakými »kvantitními« změnami dojíti proměny v »kvalitu« ducha, myšlenky, citu! Marxistický materialismus se tu prostě ztotožňuje s tolik zatracovaným »mechanistickým« učením, když ne Holbacha a Vogta, tak zcela jistě Arnošta Haeckela⁴⁷⁾, jenž ve své slepé materialistické víře ve všemohoucí moc »hmoty« a »vývoje« se takřka vyloučil z vědy. Ani jeden poněkud význačný biolog naší doby, i když přijímá noetický základ dialektického materialismu, t. j. jeho theorii poznání (která, jak jsme viděli, se velmi blíží názoru křesťanskému), nestojí na půdě nauky o stejné podstatě jevů v mrtvé a živé přírodě.

⁴⁷⁾ Ernst Haeckel: Die Welträtsel.

Marxismus svým úzkoprsým úsilím, vyloučiti z přírody účel, řád a prvenství ducha přírodu ochuzuje. Ochuzuje tím také i vědecké badání, právě svou nesmlouvavou fanatičností a předem daným odporem proti všemu, co by mohlo otrásti jeho materialistickou vírou. V celé dialekticko-materialistické literatuře nenašli jsme na př. ani slůvka o Lourdech, kde podle zjištění nesčetných a nestranných lékařských komisí udála se uzdravení, jež nemůže lékařská věda běžným způsobem vysvětliti. Chápali bychom, kdyby materialisté tato uzdravení popírali, pochybovali o nich, nebo vysvětlovali je všelijakými přirozenými způsoby - avšak co znamená hluboké mlčení? Je zřejmé, že Lourdy jsou u materialistů zakázaným thematem. Smí se věda, opravdová věda, něčeho bát? A bojí se pravá víra výsledků vědeckého badání? Poslyšte, co o tom píše proslulý anglický biolog a chirurg, George Bankoff:⁴⁸⁾

»Pramen, který vyvěrá z této (lourdské) půdy, je přirozeným rozpustidlem penicillinu a jiných látek jemu podobných. Jestliže to připustíme, pak je závěr očividný - že zázračná léčení v Lourdech jsou způsobena penicillinem či podobnými produkty plísní, jež jsou ustavičně vnášeny do vody pramene. Jsem si zcela dobře vědom, že takový předpoklad bude popírán církví a stejně i badateli. Pro ty druhé zbývá jen jediná cesta - prozkoumání penicillinu v lourdských vodách. Pro ty první, pro církev, můžeme říci, že předpoklad přítomnosti penicillinu v prameni je nijak neolupuje o zázrak, přičítaný Lour-

⁴⁸⁾ George Bankoff: Zázračný penicillin.

dům. Naopak, zázrak je tím větší, když si představíme, že lourdská Matka Boží, chtějící pomoci trpčícímu lidstvu, se zjevila Bernadettě Soubirousové právě v této jeskyni, aby tak poskytla prospěch z penicilinu tisícům ubožáků mnoho let před jeho vědeckým objevem. Žádných dalších známek zázraku není třeba. Tento jediný postačí, aby potvrdil zázrak v Lourdech jako největší všech dob.«

Jiný vědec, o jehož autoritě nemůže pochybovati ani nejzarytější marxista, dr. Alexis Carrel⁴⁹⁾ pokládá za vědecky dokázáno, že modlitba je nesmírně mocným činitelem při přeměnách hmoty, i ústrojné, a zázrak nejen nepopírá, nýbrž jej pokládá za experimentálně ověřený majetek vědy. »Mystická činnost, t. j. nejvyšší a spirituálně nejvytříbenější forma náboženského života, je částí našich podstatných činností.«⁵⁰⁾ To však znamená, že ve světě nás obklopujícím, v němž žijeme a jejž poznáváme, působí kromě těch sil, které marxismus uznává za jediné reální, ještě i jiné síly, jejichž vznik a působení nelze vysvětliti žádnou dialektickou ekvilibristikou!

Zmíníme se ještě o velmi častém »argumentu« stoupenců dialektického materialismu: stavba tkání a buněk lidského těla se nápadně podobá obdobné stavbě v organismech nižších; z toho vyvozují »vědecky«, že je to důkaz pro teorii vývoje člověka z nižších organismů.

Avšak stejně »vědecky« mohli bychom odůvodniti, že na př. budova anglického parlamentu

⁴⁹⁾ Dr. Alexis Carrel: Člověk, tvor neznámý.

⁵⁰⁾ Ibid.

vznikla vývojem z psí boudy, neboť mají obě tato stavení stejné cihly!

Opakujeme: marxistická dialektika není věda. Je to materialistická víra, nic více.

Přistupujeme nyní k nejpodstatnější větě dialektiky: vývoj v protikladech.

Dialektika učí, že každý proces je jednotou protikladů, které existují současně v každém jevu. Na př. atom vodíku se skládá z kladně nabitého jádra, protonu, a záporně nabitého elektronu. Existence atomu vodíku je umožněna právě tímto napětím mezi protonem a elektronem. Atom uranu má na př. 92 protony a stejný počet elektronů. Jak víme, je obyčejně atom velmi stálým jevem a dalo mnoho práce, než se vědátory naučili rozbíjet prvky. Avšak uvnitř tohoto stálého jevu existuje polární protiklad: proton-elektron, bez čehož nemůže atom ani existovati. Dialektika pojímá celý svět jako proces a vývoj v protikladech. »Dialektická metoda soudí, že proces vývoje od nižšího k vyššímu probíhá nikoli jako harmonické rozvíjení jevů, nýbrž jako vyjevování se rozporů, které jsou vlastní věcem a jevům, jako »boj« protikladných tendencí, působících na základě těchto rozporů.«⁵¹⁾

Vše, co existuje, je vnitřně protikladné. Protiklad je podstatou skutečnosti, je realita sama. Zároveň však má skutečnost charakter neustálého pohybu, procesu, ustavičného vývoje sebe samé, je autodynamická. Jinými slovy, skutečnost má příčinnost v sobě samé. Tento boj pro-

⁵¹⁾ J. V. Stalin: O dialektickém atd.

tikladů se odehrává ve skocích, ve zvratech, v protivách, nezřídka i v autodestrukci, nepostupuje proto přímočaře, nýbrž trhaně, klikatě, prudkými nárazy, spirálovitě, ale také katastrofami, tedy *revolučně*. Revoluce se tak stala organickým zákonem světa a života.

Ted' již rozumíme, proč je dialektická metoda zkoumání světa revoluční ve své podstatě. »Tato dialektická filosofie ruší všechny pojmy absolutní a definitivní pravdy a všechny absolutní lidské podmínky, které jí odpovídají. Pro ni není nic definitivního, absolutního a svatého«. ⁵²⁾

Jak se staví křesťanské myšlení k této thesi dialektického materialismu? - Jsme daleci toho, abychom popírali úlohu protikladů, jak ve vývoji světa, tak i v myšlení. Co však je nepříjemné pro křesťanskou nauku, je věta, že protiklad (tudíž dění) je samotnou substancí skutečnosti a základním zákonem lidského myšlení. Dialektické pojetí dění je neudržitelné. Na příklad, potkám pana Boučka, jehož jsem 20 let neviděl. Je zřejmé, že se Bouček změnil, není to už týž Bouček, jako před dvěma desetiletími. Dialektik řekne, že podstatným je tu proces, dění, změna. A přece ani dialektik nepopře, že detektiv, který Boučka zatkl pro zločin vraždy, spáchaný před 20 lety, měl naprostou pravdu (i morální!), když nic nedal na Boučkovu ujišťování, že podle zákona dialektiky již není panem Boučkem, nýbrž novou »jednotou protikladů«. Dialektická metoda vidí jen relativní, uniká jí však podstata. Nevystihuje proto všechno bohatství dění ve světě. Uvidíme dále, do

⁵²⁾ B. Engels: Ludvík Feuerbach.

jakých nerozřešitelných nesnází se proto dialektika dostává.

Lze ovšem nahromaditi mnoho příkladů z vědy i z denního života pro znázornění dialektického vývoje v protikladech. Lze ovšem také uvést příklady, kde dialektika je v koncích se svou moudrostí. (Energie, na př. jako zjev, měla by býti podle dialektiky v rozporu sama se sebou, věda však o tom nic neví. Již tento příklad ukazuje, jak ošemetnou bývá snaha povýšit nějaký podružný jev na universální princip!) V stálém hledání jednoty a boje protikladů vytvořili marxističtí teoretikové celý arsenál takového dialektického mudrosloví, působící na normálně myslícího člověka někdy až neodolatelně komicky. Tak v jedné knize, pojednávající o základech marxistického učení, čteme:

»Rostlina vytváří své popření, nový stupeň existence svého organismu - semeno. Semeno musí vzklíčit, t. j. prakticky zmizet, aby se vytvořila rostlina nová atd.« Je překvapující, že evangelického podobenství o zrně může býti zneužito takovým způsobem!

»Tvorba« dialektických vět je ovšem neomezena a lze jejich pomocí »dokázati« absolutně všechno na světě. Tak na př. Rosa Luxemburová na základě dialektické metody dokazovala, že není Polákům třeba samostatného státu⁵³⁾. Je přece sdostatek známo, že dokonce i křížácké války, ba i vznik křesťanství vysvětlovali někteří marxisté »dialektickou methodou« a slyšeli přitom růsti trávu třídního boje i tam, kde o něm nebylo ani potuchy.

⁵³⁾ Josef Winternitz: *Marxismus a národnost*.

Historický materialismus

Filosofická nauka marxismu, dialektický materialismus, je svým vznikem dřívějšího data, než komunistická sociologie. Viděli jsme, jak Marx začal svou revoluční činnost především jako filosof. Teprve za svého prvního pobytu v Paříži (1843-45), kde se setkal s Hessem a hlavně s Engelsem, přistoupil Marx k studiu ekonomických věd. Svůj dialektický materialismus měl již vlastně vybudován po stránce filosofické, když se oddal studiu národního hospodářství. Výsledkem těchto studií bylo rozvinutí komunistické nauky o společnosti, která má název *historický materialismus*.

Historický materialismus je tedy aplikace filosofického dialektického materialismu na lidské dějiny⁵⁴). Bylo by však chybou domnívati se, že historický materialismus je pouhým důsledkem předem daného filosofického názoru. V tomto případě byl by vlastně nevěrným svému vlastnímu principu, že totiž prvenství náleží realitě, skutečnosti, a to před vědomím, ideou⁵⁵). Marx a Engels nepřestávali zdůrazňovat, že pro posuzování dějin je třeba přihlížet jenom ke skutečnosti a vyloučiti všelijaké umělé konstrukce. (Měli tím na mysli zřejmě mlhavou filosofii dějin Hegelovu.)

A tu musíme upozornit na rozpor mezi předse-
vzetím a skutečnou praxí u samotných zakla-

⁵⁴) »Marxismus je... užítí, důsledné rozšíření materialismu na oblast jevů společenských« (Lenin-Marxismus).

⁵⁵) K. Marx - Bída filosofie, též v předmluvě »Ke kritice politické ekonomie« a j.

datelů marxistické sociologie. Marx prohlásil, že konečným cílem jeho bádání »není nic jiného, než odkrytí hospodářského zákona ve vývoji moderní společnosti«⁵⁶⁾. Jeho »Kapitál« je skutečně takovou studií, založenou na faktech, skutečnostech, a neopouštějící půdu realit. Avšak co říci na př. takové knížce jako »Revoluce a kontrarevoluce v Německu« (viz pozn. 6)? Čím lze vysvětliti nevědecký postoj Marxův v české otázce? Marx se v této knížce prohřešil proti vlastní metodě a v několika kapitolách ukázal se býti pravým historickým idealistou, div ne Velkoněmcem! A co Engels, který se houževnatě snažil dokázati, že v náboženských válkách XVI. století »šlo především o velmi pozitivní materiální třídní zájmy a že tyto války byly válkami třídními«.⁵⁷⁾ »Dokázat« ovšem lze všechno na světě, zejména ve filosofii dějin. Marxisté však chtěli vymýtit idealistické pojetí dějin, tvrdili od začátku, že jim jde jen a jen o skutečnost, objektivní realitu, nikoliv o ideje. Svých slibů však nesplnili. Stačí vzíti do ruky jakoukoliv učebnici marxismu, či brožuru, zkrátka cokoliv, kde se o nějaké události dějinné nebo soudobé pojednává s hlediska marxistického - a máme ihned důkaz pro to, že marxistická filosofie dějin je ve své podstatě dědicem idealis-

⁵⁶⁾ K. Marx - Kapitál.

⁵⁷⁾ B. Engels: Der deutsche Bauernkrieg. Zajímavé přitom je, že sám Engels v místech, kde pouze popisuje historickou skutečnost a zapomíná na tuto brát »míru« třídního boje, píše: »Dogmata církevní byla zároveň politickými axiomaty a biblické názory měly v každém právu moc zákona« (str. 28). Je to ovšem naprostá pravda, ale špatně se snáší s celkovým Engelsovým pojetím doby kol XVI. století.

mu, neboť přichází k skutečnostem již s předem urobenou mírou («třídní boj», «třídní stanovisko» atd.), již používá bez ohledu na případné zkrucování fakt. Marxismu se tedy ještě nepodařilo vytvořit *vědeckou* sociologii, nýbrž výlučně sociologii *»metafysickou«*, jež nepramení ve skutečnosti, nýbrž v ideji.

Řekli jsme již, že marxistická filosofie dějin je aplikací dialektického materialismu na oblast jevů společenských («historický materialismus»). Tato sociální nauka komunismu má podobně jako filosofie dvojí ráz. Je materialistická a revoluční. Co je tedy »materie« v lidské společnosti? Historický materialismus učí, že základním principem společnosti je hospodářství.

Druhá these historického materialismu tvrdí, že dějiny lidstva jsou dějinami třídních bojů a vidí ve zřízení beztřídní socialistické společnosti vývojový zákon společnosti.

Čím je člověk, individuum, v pojetí komunistické nauky? Není to vědomí, které je rozlišovací známkou v přírodě. »Můžeme rozlišovat lidi od zvířat vědomím, čím chceme. Sami se začínají lišit od zvířat, jakmile začnou vyrábět své existenční prostředky«⁵⁸⁾. »Užívání a tvoření pracovních prostředků, ačkoliv v jádře je vlastní již určitým zvířecím druhům, charakterisuje specificky lidský, pracovní proces a Franklin nazývá právem člověka »a toolmaking animal«, zvíře vyrábějící nástroje«⁵⁹⁾

⁵⁸⁾ K. Marx - Deutsche Ideologie.

⁵⁹⁾ K. Marx - Kapitál.

Výrobní činnost je tedy specificky lidskou činností. Čím více, čím lépe rozvíjí člověk tuto výrobní činnost, tím více, tím lépe je člověkem. Zdokonalování výrobní činnosti v lidské společnosti je zdokonalování společnosti samé. Lidský pokrok je ve své podstatě rozvojem výroby. Je proto moderní kapitalismus, který rozvinul neutušené výrobní síly a možnosti, pokrokem oproti všem dřívějším formám lidské společnosti. »Buržoasie vytvořila ve svém sotva stoletém třídním panování rozmanitější a obrovitější výrobní prostředky než všechny předcházející generace dohromady. Podmanění přírodních sil, stroje, použití chemie v průmyslu a zemědělství, paroplavba, železnice, elektrické telegrafy, zúrodnění celých světadílů, splavnění řek, celé národy jakoby ze země vydupané - kterépak dřívější století tušilo, že takovéto výrobní síly dřímou v lůně společenské práce?... Buržoasie první ukázala, co zmůže lidská činnost. Vytvořila zcela jiné divy, než jsou egyptské pyramidy, římské vodovody a gotické katedrály.«⁶⁰⁾

Člověk je v podstatě výrobcem, pracovníkem. Tato jeho výrobní činnost je základní. Všechny ostatní činnosti lidské jsou druhotné, jsou určeny hospodářskou výrobou. Výroba je tím základním činitelem, jež vytváří a určuje celý život společenský. Co je společnost? Je to organizace lidí v důsledku a za účelem výroby a směny. Lidé se spojují v společenské útvary, aby vyráběli a směňovali si navzájem své výrobky. Je proto společnost ve své podstatě souhrnem výrobních vztahů. Čím jsou tyto vztahy doko-

⁶⁰⁾ K. Marx a B. Engels - Komunistický manifest.

nalejší, tím dokonalejší je společnost. Výrobní vztahy jsou tím hlavním, prvotním činitelem v lidské společnosti, jsou společenskou *základnou*. Všechny ostatní společenské vztahy (náboženství, právní řád, rodina, stát a pod.) jsou druhotné, vznikly na základně hospodářské a jsou jen *nadstavbou*.

Lidé vcházejí ve výrobní vztahy, aniž si to uvědomují⁶¹⁾ Je jisté, že koneckonců jsou tyto výrobní vztahy vnímány lidskou myslí a nacházejí svůj výraz v právních ustanoveních své doby. Prvotní, původní jsou však jen tyto výrobní vztahy, kdežto způsoby, jak si je lidé uvědomují, jsou ideovou nadstavbou společenského života. Co jsou to »výrobní vztahy«? Jinými slovy je to - vlastnické právo k výrobním prostředkům. Vlastnictví výrobních prostředků (t. j. dílny, nástrojů, strojů, materiálů, zemědělské půdy, živého a mrtvého inventáře a pod.), případně neexistence tohoto vlastnictví určuje společenský poměr mezi různými skupinami a vrstvami. Ten, kdo nemá vlastních prostředků sloužících výrobě, je nucen pracovat na cizích, s cizími nástroji a stroji, s cizím materiálem, v cizí místnosti. A právě způsob, jakým vcházejí v různých historických dobách ve výrobní vztahy, je rozhodující pro celou společenskou stavbu i její ideologii. »V společenské produkci sveno života vcházejí lidé⁶²⁾ v určité, nutné vztahy, na jejich vůli nezávislé, ve vztahy výrobní, které odpovídají určitému vývojovému

⁶¹⁾ Lenin - Co jsou přátelé lidu a jak potírají sociální demokraty.

⁶²⁾ K. Marx - Předmluva ke Kritice politické ekonomie.

stupni jejich hmotných výrobních sil. Celek těchto výrobních vztahů tvoří hospodářskou skladbu společnosti, reálnou základnu, nad níž se zdvíhá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité formy společenského svědomí.

Výrobní způsob hmotného života podmiňuje sociální, politický a vůbec duchovní proces života.

Není to vědomí lidí, které určuje jejich bytí, nýbrž naopak jejich společenské bytí určuje jejich vědomí. Na určitém stupni svého vývoje octnou se materiální výrobní síly společnosti v protikladu s danými výrobními vztahy, nebo, což je jen právníckým výrazem pro to, se vztahy vlastnickými, v kterých se až dosud pohybovaly... Pak nastoupí doba sociální revoluce. Se změnou hospodářské základny převrátí se rychle nebo pomalu celá nesmírná nadstavba.«

»Společenská nadstavba«, čili ideová a duchovní náplň dané společnosti, je podle marxistické nauky vždy na konec závislá na výrobních vztazích, které jsou »nutné, nezávislé na vůli lidí«. ⁶³⁾ Znamená to snad, že sociální vývoj je determinován, že je nezměnitelný, cokoliv by lidé proti němu chtěli podniknout?

Naprosto ne. Stejně, jako dialektický materialismus se liší od obvyklého »mechanistického« materialismu svým popíráním strohého determinismu a zdůrazněním »zpětného« vlivu ducha na hmotu, z níž se zrodil, popírá také determi-

⁶³⁾ K. Marx - Deutsche Ideologie, B. Engels - Pana Eugena Dühringa převrat vědy, Lenin - Co jsou přátelé lidu.

nismus (předurčenost) vývoje sociálního. Naopak, marxismus tvrdí, že »nadstavba«, čili ideologie, právní řád atd., vykonává zpětný účinek na samy základní vztahy, které mohou býti měněny, zvolňovány nebo zrychlovány ideologickými silami. Marxismus tedy nepopírá reálnost ideologie, jakožto vývojového činitele, tvrdí však, že na konec jsou to výrobní poměry, které určují ráz a vývoj společnosti. V tomto tvrzení spočívá t. zv. materialistické pojetí dějin.

Napsali jsme již, že historický materialismus je charakterisován také svou revolučností. Tato revoluční stránka komunistické nauky je souběžná s dialektikou v marxistické filosofii. V historickém materialismu našla svůj výraz *v učení o třídním boji*.

Dialektický materialismus vidí ve střetnutí protikladů, v jejich boji, v pohybu a nepřetržitém dění, samu podstatu bytí. Ve společenském životě jsou to protikladné prvky v lůně společnosti, které tvoří její život a její vývoj, jsou to *společenské třídy*.

Podle toho, jaký je vlastnický vztah společenských skupin k výrobním prostředkům, rozdělují se lidé ve třídy. Třídní seskupení, třídní pouto, je nejhlubším lidským pojátkem. Všechna ostatní seskupení, rodina, obec, stát, nebo funkce (povolání), jakož i seskupení náboženská, národnostní - jsou druhotná. Vlastnický vztah lidí k výrobním prostředkům je tím základním činitelem určujícím úkoly, jež mají lidé ve výrobě. V organizaci výrobních vztahů je hlavní skutečností to, že vlastnictví výrobních prostředků

poskytuje majitelům reálnou možnost užívati práce jiných lidí k svému prospěchu, čili k vykořisťování. *Třídní rozdělení lidí je tedy rozdělením na vykořisťovatele a vykořisťované.*⁶⁴⁾ Jelikož však rozdělení lidstva na třídy je základní společenskou diferenciací, vyplývá z toho, že různé způsoby třídního rozdělení jsou poslední příčinou formy, rázu, charakteru rozmanitých společností i civilisací. »Dějiny lidstva jsou dějinami třídních bojů.«⁶⁵⁾ V antické společnosti byly to třídy pánů a otroků, ve skutečnosti feudální páni a nevolníci, v naší době jsou to kapitalisté a proletáři. Celý dějinný vývoj lze přvésti na třídní boj. »Svobodní lidé a otroci, patricijové a plebejci, baroni a nevolníci, cechovní mistři a tovaryši, krátce utlačovatelé a utlačovaní byli v neustálém protikladu, vedli nepřetržitý, hned skrytý, hned otevřený boj, boj, který vždy končil buď revolučním přetvořením celé společnosti nebo společným zánikem bojujících tříd.«⁶⁶⁾ Třídní boj je také nejvyšší hybnou silou světových událostí, je tím, co společnosti dává její dění, pokrok, vývoj.

V naší době jsou dvě třídy, jejichž boj určuje charakter a cestu společenského vývoje - třída kapitalistická, lidí vlastnicích výrobní prostředky, a třída proletářů, nemajících než svou pracovní sílu. V lůně kapitalistické společnosti narůstají historické protivy, jež jsou dány jednak

⁶⁴⁾ K. Marx a B. Engels: Komunistický manifest.

⁶⁵⁾ Ibid.

⁶⁶⁾ Ibid.

vykořisťováním proletariátu kapitalisty, jednak vnitřním rozporem ve výrobě samé, rozporem mezi společenským charakterem výroby a individuálním vlastnictvím výrobních prostředků. Rozsáhlá dělba práce, využití moderních technických zařízení, obrovské továrny, shromažďující k společné práci desítky tisíců dělníků, všechno to podmiňuje stále se zvětšující společenský ráz výroby, který s dalším dějinným vývojem stane se nakonec výlučně společenským. Nepřetržitá koncentrace kapitálu přivede k tomu, že budou proti sobě státi pouze dvě bojující třídy - kapitalisté a proletáři. Napětí vyvrcholí a dojde k rozhodnému střetnutí obou tříd. Nastane sociální revoluce. »Centralisace výrobních prostředků a sespolečenštění práce dosahují stupně, kdy nesnou kapitalistického obalu. Ten praská. Udeřila hodina kapitalistického soukromého vlastnictví. Vyvlastňovatelé jsou vyvlastněni.«⁶⁷⁾

Tuto sociální revoluci provede proletariát, který se uchopí politické moci, a umožní organizaci společenské výroby podle předem promyšleného plánu. V příští společnosti přestanou existovat třídy. »Anarchie ve společenské výrobě ustoupí uvědomělé a systematické organizaci, boj o život bude zavržen... Lidé, kteří se nyní ujmou vědomě vedení své vlastní společenské organizace, stanou se po prvé skutečnými a uvědomělými pány přírody.«⁶⁸⁾ »Na místo staré buržoasní společnosti, s jejími třídami a třídní-

⁶⁷⁾ K. Marx - I. Kapitál.

⁶⁸⁾ B. Engels: Vznik rodiny, soukromého vlastnictví a státu na základě badání Lewise H. Morgana.

mi protivami, nastoupí sdružení, v němž svobodný vývoj každého bude podmínkou svobodného vývoje všech.«⁶⁹⁾ Po období utlačování nastoupí éra svobody.

V prvních dobách kapitalismu byla měšťanská třída hybnou silou společenského pokroku. Porazila feudalismus a vyvolala v život obrovské výrobní síly lidské společnosti. Avšak tato vládnoucí třída zplodila svůj opak - třídu proletariátu, třídu, která s rozvojem kapitalismu roste nepřetržitě a mohutní. Kapitalistická třída ztrácí čím dále více svůj původní ráz hybné síly pokroku a stává se naopak činitelem reakčním, snažícím se jen o zachování takového společenského řádu, v němž by kapitalisté mohli si i nadále podržeti své třídní výsady. Využívají k tomu hlavně ideologické nadstavby společnosti, t. j. filosofie, náboženství, právního řádu, politických institucí a zejména státního aparátu. Tak se s historickou nutností přeměňuje kapitalistická třída v brzdu a překážku pokroku a sociálně-hospodářského vývoje. Proti této ztrnulé, reakční třídě je třída pracujícího lidu, třída, jež představuje nositele nového společenského řádu, je třídou dynamickou, revoluční a činitelem dění, v němž se uskutečňuje podstata společenského bytí. Proto se také musí uvědomělé socialistické hnutí opřít jen o třídu pracujících. Od dob Marxových dostalo slovo »socialismus« přídomek »vědecký«. Marxisté kladou velký důraz na to, že jejich učení není pouhou krásnou teorií, která se zrodila v hlavě snílka a utopisty. Marxisté tvrdí, že se Marxovi podařilo

⁶⁹⁾ »Komunistický manifest«.

nejen objeviti hluboké zákony života a rozvoje lidské společnosti, nýbrž také odhaliti sociologické síly, které jsou vlastním nositelem sociální revoluce.⁷⁰⁾ Tím větší je pak úloha a odpovědnost inteligence. Ta si musí uvědomiti tendence dějinného vývoje a přimknouti k třídě, jež je dějinným revolučním činitelem, k třídě proletariátu. Nic není marxismu vzdálenější, než klidné čekání, až nastoupí sama sebou doba sociální revoluce. Bez spolupráce inteligence s proletariátem nedocílí dělnická třída svého záměru. »Dějiny všech zemí učí, že dělnická třída, ponechaná jediné svým silám, může dospět jen k vědomí trade-unionistickému (odborářskému), to znamená k přesvědčení, že je nutno spojití se v syndikáty, vést boj proti pánům, žádat na vládu takové a takové nutné dělnické zákony atd... *Politické* třídní uvědomění může býti dělníkovi přineseno jen z *vnějšku*... Nositelem vědy není proletariát, nýbrž skupina buržoasních intelektuálů: vpravdě se zrodil socialismus v mozku určitých jedinců této skupiny.«⁷¹⁾

Odtud též vyplývá velký význam, který má theorie v komunistickém hnutí. »Bez revoluční theorie není revolučního hnutí.«⁷²⁾ Vidíme, jak vážně chápe marxismus svou thesi, že ideologická »nadstavba« působí zpětně na ekonomickou »basi« společnosti. Rozumíme nyní též, jaký hluboký rozdíl je mezi obvyklým materialismem, popírajícím jakoukoliv svobodu vůle, a materialismem marxistickým, který je přímo nabit dy-

⁷⁰⁾ B. Engels: Anti-Dühring, kapitola: Vývoj socialismu od utopie k vědě.

⁷¹⁾ Lenin: Co dělat?

⁷²⁾ Ibid.

namismem. »Theorie se stává materiální silou, jakmile ovládne masy,« řekl jednou Marx.⁷³⁾ V této důležitosti theorie tkví absolutní, totální charakter komunistické nauky.

Marx-Engelsovo učení o státě a fašismus⁷⁴⁾

Na jedné debatní schůzi prohlásil kterýsi řečník v předvolebním zápalu: »Otcem marxistické dialektiky byl německý filosof Hegel. Tentýž Hegel byl původcem myšlenky fašistického státu. Mají-li dva stejného otce, jsou to tedy bratři. Proto také marxismus a fašismus jsou úzce spjaty nejtěsnějšími příbuzenskými vztahy. Proto se také tolik nenávidí navzájem, neboť nemůže býti větších pohnutek nenávisi než právě v boji bratrovražedném. Toť přece očividná věc.«

Je ovšem bezesporu, že jak marxismus tak i fašismus mají v Hegelovi společný pramen své filosofie. Nemůžeme se proto ani divit onomu řečníkovi, když označil tato dvě hnutí za úzce příbuzná a prohlásil tuto thesi za očividnou. Přitom ovšem zapomněl, že očividnost nemusí ještě býti pravdou. Tak na příklad je očividné, že se slunce točí kolem země, ale není to pravda. Tak i v problému marxismus-fašismus je pravda jinde, než se to zdá povrchnímu pozorovateli.

Jiří Vilém Bedřich Hegel (1770-1831) opanoval německou filosofii na začátku minulého sto-

⁷³⁾ Citov. podle Stalina: O dialektickém atd.

⁷⁴⁾ Použito čl. autora této knihy v »Obzorech«, II., č. 27.

letí. Za několik desítek let oživila jeho filosofie v učení Karla Marxe, jež otráslo světem. Sám Marx o tom píše:⁷⁵⁾ Prohlásil jsem se... otevřeně za žáka onoho velkého myslitele a koke-toval jsem dokonce tu i tam v kapitole o theorii hodnoty se způsobem vyjadřování jemu (Hegelovi) vlastním.« Ihned ovšem Marx připojuje: »Dialektika stojí u Hegela na hlavě. Je třeba ji postavit na nohy, aby bylo odhaleno racionální jádro v mystickém obalu.«

Fašistická ideologie však nemá nic společného s hegelovskou dialektickou methodou, nýbrž je cele vybudována na hegelovském *učení o státě*. Podle Hegela nelze nahlížeti na stát jako na společnost jedinců. Stát nevzniká z jednotlivců a není proto jeho účelem, aby sloužil jedinci a zabezpečoval mu jeho blaho a zájmy. Stát má docela jiný vztah k člověku. Stát je všeobecný duch, který má svou samostatnou existenci.⁷⁶⁾ Stát je bytostí vyššího řádu, která nesestává z jednotlivců, nýbrž je v sobě obsahuje a nosí. Stát je samoučelem, je uskutečněním a projevem všeobecného ducha, je absolutním cílem, pro nějž jsou jedinci pouze cílem relativním. Jako v živém organismu je každá buňka, každý orgán relativním cílem a zároveň prostředkem, tak je tomu též ve státě, který je nutno chápat jako organismus, nikoliv jako organizaci samoučelných jednotlivců.

Pramenem života státního organismu je »národní duch«, národní organismus, bohatě rozčleně-

⁷⁵⁾ Předmluva k II. vydání »Kapitálu«.

⁷⁶⁾ Zde vidíme, jak Hegel použil svého učení o kvantitě a kvalitě, aby odůvodnil výlučné postavení státu v hierarchii hodnot. S. G.

ný a v jednotě žijící. Státní moc je uskutečněná státní vůle, ale nikoliv jako vůle všech občanů, nebo většiny občanů, nýbrž jako »všeobecná vůle«, vůle »všeobecného ducha«.

Právo a morálka žijí jenom ve státě a skrze stát, který je absolutním projevem rozumu, objektivní skutečností všeobecného ducha. *Stát je proto bohem.* Bůh se jeví viditelně jako stát, v němž se realisuje jako život duchovního organismu. Stát je božská myšlenka, která se stále vyvíjí, je stopou »absolutního ducha«, který sám sebe poznává ve vývoji. Člověk čerpá všechny duchovní hodnoty jenom ve státě, jako nejvyšší, duchové skutečnosti. Ve státě se svoboda objektivně projevuje tím, že jsme tehdy svobodni, když činíme vše v souhlasu s »všeobecnou vůlí«.

Stát je živý, organicky rozčleněný duch, individuální totalita stále se vyvíjející. Samočinný vývoj vede k uskutečnění státní vůle skrze jednu osobu. Tak reprezentuje individualita všeobecnou vůli a plní ji. Státní suverenita a moc nemá zdrojem »lid«, tuto neforemnou masu jednotlivců, nýbrž »národ«, jako ročleněný živý organismus. Proto též parlament nemá býti zastoupením »lidu«, nýbrž musí představovati »národ«. Národ se však organicky rozčleňuje v jednotlivé stavy. Forma státního zřízení se jeví proto logicky jako stavovský stát.

Každý jednotlivý stát je organisovaný národní duch. Vzhledem k různosti »národních duchů« dochází k rozporům a válkám. *Válka je nezbytností rozumného řádu.* Když nelze mírnou cestou odstranit rozpory, týkající se cti a životních zájmů státu, pak nezbyvá než válka. Je to správ-

né a rozumné, že státy válčí mezi sebou. Ideál všeobecného míru odporuje rozumné skutečnosti. Život jedinců a lidstva může zůstat zdravým a mravným jen, když státní moc vytrhne občany ze zbabělosti všedního života a dá jim možnost uskutečnit nejvyšší mravní hodnoty ve válce pro zájem státu.

O vztahu církve ke státu učí Hegel, že církev nesmí být nezávislá na státě, nýbrž musí být státu podřízena jako církev státní. To jsou v hlavních rysech základy Hegelova učení o státě.

Tato nestvůrná nauka bloudila celé století světem, až se nakonec uskutečnila v Itálii, jako stát fašistický, a v Německu, jako nacistická třetí říše. V Hegelově učení o státě jsou obsaženy všechny podstatné prvky totalitních režimů XX. století: popírání přirozeného práva jedince, popření personality, zbožňování státu, vůdcovský princip, glorifikace válek, odmítání demokracie a pod. Dokonce i fašistický korporatismus má v Hegelově nauce o státě své filosofické odůvodnění. Má marxismus něco společného s tímto učením?

Chceme-li být poctiví, musíme odpovědět: nikoliv. Marxismus ostatně nemá svým původem pouze hegelovskou dialektiku, nýbrž také tkví všemi svými kořeny v racionalistické filosofii francouzských encyklopedistů XVIII. století, filosofii, která budovala na principu přirozeného práva, ovšemže racionalisticky pojatého. Dalším zdrojem marxismu byla filosofie Ludvíka Feuerbacha, který sice byl Hegelovým žákem, odmítl však idealismus svého učitele a ve své zná-

mé knize⁷⁷⁾ představil se jakožto vášnivý odpůrce jakéhokoliv idealismu. Na Marxe a Engelse učinila tato kniha neobyčejně hluboký dojem. »Je třeba zakusiti sám na sobě osvobozující vliv této knihy,« psal později Engels⁷⁸⁾, abychom si o ní mohli učiniti představu. Nadšení bylo všeobecné a dlouhou dobu byli isme všichni »feuerbachovci«.

Viděli jsme již výše, že feuerbachovský materialismus nepopíral ducha, myšlenky, ideje, jako to činili »vulgární« materialisté. Materialismus Feuerbachův viděl v člověku výkvět přírody, poslední článek vývoje, střed a vrchol skutečnosti. Je to vlastně materialistický humanismus. *A z tohoto humanismu se zrodila i marxistická sociologie.*

Je zřejmé na první pohled, že Hegelova nauka o státě je neslučitelná s marxistickým humanismem. Marxismus ostře odmítá státní theorii Hegelovu, jako veskrz naskrz idealistickou a reakční a má svou vlastní státovědu. Je třeba aspoň v hlavních rysech poznat Marxovo učení o státě, bez čehož nelze si dobře ujasnit stěžejní základy komunistické sociologie.

Ve svém pojednání o původu státu⁷⁹⁾ píše Bedřich Engels: »Stát není žádnou skutečností mravní ideje, jak tvrdí Hegel. Stát je prostě společenským výtvorem na určitém stupni vývoje, je přiznáním skutečnosti, že se společnost do-

⁷⁷⁾ Ludwig Feuerbach: Das Wesen des Christentums.

⁷⁸⁾ B. Engels: Lud. Feuerbach.

⁷⁹⁾ B. Engels: Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu.

stala do neřešitelného konfliktu sama se sebou, že ve společnosti vznikly nesmířitelné rozpory, protichůdné společenské třídy. A aby tyto třídy s protichůdnými hospodářskými zájmy nezníčily ve svém boji samotnou společnost, stala se nutnou moc, jež zdánlivě stojí nad třídami, moc, která by udržovala společenské řády a zmírňovala by ostrost třídních konfliktů.« Podle marxistické nauky *nemohl by tedy stát vůbec vzniknout, ani se udržeti natrvalo, kdyby neexistoval třídní boj*. Stát je ve světle marxismu nástrojem třídní nadvlády, orgánem potlačování jedné třídy druhou, a jeho účelem je, aby udržoval dané společenské řády a zařízení. Jelikož však podle dialektického pojetí lidských dějin musí třídy nevyhnutelně zmizet, zmizí nevyhnutelně také stát. »Společnost, která na nových základech zorganizuje výrobu, pošle celou státní mašinerii tam, kam jediné patří: do musea starožitností, vedle kolovrátku a bronzové sekery«⁸⁰⁾. Podobně píše Engels i v knize »Anti-dühring«. K. Marx se též nejednou vyjadřoval ve stejném smyslu.⁸¹⁾

Jaká bude společnost po uskutečnění přechodu politické moci do rukou proletariátu? Na tuto otázku odpovídá Marx velmi podrobně⁸²⁾. Po vítězné sociální revoluci uchopí proletariát moc ve státě, odstraní starý státní, úřednický aparát, zruší stálou armádu a nahradí ji ozbrojeným lidem. Jelikož proti předchozímu stavu nebude již utiskování většiny národa menšinou,

⁸⁰⁾ Ibid.

⁸¹⁾ K. Marx: »Bída filosofie«, »18. brumaire Ludvíka Bonaparte, dopis z r. 1852 k Weldemajerovi a j.

⁸²⁾ »Občanská válka ve Francii.«

nýbrž národ si bude fakticky sám vládnout, a to nejen politicky, ale i hospodářsky, stanou se funkce státu, jakožto nástroje třídního ústavu během doby zbytečnými. *Stát začne pomalu odumírat*. Období uchopení moci proletariátem a převedení všech výrobních zdrojů a prostředků do vlastnictví státu označuje pak Marx jako první, *socialistickou*, fázi komunismu.⁸³⁾ Politickou formou socialistické společnosti bude proletářská demokracie, v níž budou odstraněni všichni vykořisťovatelé a utlačovatelé lidu. Až bude odpor kapitalistické třídy definitivně zlomen, a úplně zmizí soukromé vlastnictví výrobních prostředků, začne také »odumírati«⁸⁴⁾ stát, jelikož nebude již nikoho utlačovat a nebude třídy, proti níž je nutno použití státní moci. V této první, socialistické fázi obdrží každý pracující odměnu podle svých pracovních zásluh. Stát úplně »odumře«⁸⁴⁾ a zmizí teprve v druhé, nejvyšší fázi komunistické společnosti. »Když zmizí člověka zotročující dělba práce; když zmizí rozpor mezi prací duševní a fyzickou; až přestane býti práce pouze prostředkem k životu, nýbrž se stane první potřebou života; až spolu s všestranným rozvojem jedinců vrostou též v produktivní síly a všechny prameny společenského bohatství potečou širokým proudem - ...pak teprve napíše společnost na svém praporu: každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb.«⁸⁴⁾ V tomto druhém stadiu komunismu již vůbec nebude státu. Začne pak éra svobody, neboť, kde je stát, nemůže býti svoboda. Svoboda bude,

⁸³⁾ K. Marx: Ke kritice gothažského programu.

⁸⁴⁾ Ibid.

až »odumře« stát. Stejného názoru je též Lenin.⁸⁵⁾

Socialistický stát je tedy podle Marxe pouze přechodnou formou ke komunismu, kde státu nebude. Nelze však, jak si to představují anarchisté, »zavést« či násilím uskutečnití rázem druhou, vyšší fázi komunistické společnosti. Je to věc společenského vývoje, a uskuteční se teprve po splnění všech hospodářských a společenských předpokladů. Tolik marxistická nauka.

Učení o vykořisťování

Sociologická prognosa Marxova spočívá cele na charakteristice soudobého třídního boje: jsou to nesmiřitelné protivy, které se musí nevyhnutelně střetnout. Je na snadě otázka: nelze-li smířiti zájmy vlastníků výrobních prostředků se zájmy proletariátu? Je možno uskutečnití takový souhrn sociálních opatření, aby přestal třídní boj? Nešlo by v rámci soukromého vlastnictví výrobních prostředků zavést spravedlivou mzdu, zajištění existence i blahobytu pracujících? Vždyť od doby, kdy musil Owen⁸⁶⁾ slovem a příkladem burcovati pozornost světa k dělnické otázce a Bedřich Engels otrásl svědomím

⁸⁵⁾ N. Lenin: Stát a revoluce. Každý, kdo se chce podrobněji seznámiti s marxistickou státovědou, musí tuto knížku pečlivě prostudovat, jako úvod k dalšímu studiu Marxe a Engelse.

⁸⁶⁾ Robert Owen (1771-1858), velký sociální reformátor v Anglii. Byl továrníkem v New Lanarcku. První pronikavě zvrátil pracovní dobu ve svých podnicích, vystavěl vzorné dělnické město. Byl otcem družstevního hnutí.

současníků svou knihou⁸⁷⁾ líčící bezohledné vykořisťování dělníků kapitalisty, uplynulo mnoho vody a mnoho se změnilo. Dělník na začátku druhé poloviny minulého století ani ve snách netušil, jakého postavení docílí dělník století dvacátého! Sociální zákonodárství, ochrana práce, pojištění nemocenské, starobní, úrazové, proti nezaměstnanosti, mohutné odborové organizace - všechno to bylo v době před 100 lety takřka neznámou věcí. A tu se ovšem čtenář ptá: má ještě pravdu komunismus, když mluví o nesmiřitelných společenských protivách, o nelítostném třídním boji, o nevyhnutelné sociální revoluci?

Na tyto otázky marxismus odpovídá: Třídní boj nepřestává, přes všechny sociální vymoženosti. Neboť si dělnická třída uvědomuje, že všechno bohatství soudobé společnosti pochází jen z vykořisťování dělnické práce. Pokud bude trvati toto vykořisťování, bude též třídní boj.

Je to neobyčejně důležitá these komunistické nauky. Obhajobě této these věnoval Marx první svazek svého »Kapitálu«. Tato část marxistické nauky se nazývá: Učení o hodnotě a nadhodnotě.⁸⁸⁾

Bohatství společností, v nichž panuje kapitalistický způsob výroby, jeví se jako ohromná sbírka zboží. Co je »zboží«?

Je to především předmět, věc, která ukojuje

⁸⁷⁾ B. Engels: Postavení pracující třídy v Anglii.

⁸⁸⁾ Tuto část výkladu Marxova učení podávám, pokud možno, přímo slovy autora »Kapitálu«. S. G.

svými vlastnostmi lidské potřeby nějakého druhu. Každou užitečnou věc, jako železo, papír, atd., sluší pozorovati s dvojího hlediska: jakosti a množství. Má-li nějaká věc užitečnou vlastnost, říkáme, že má *užitnou hodnotu*, čili je statkem. Užité hodnoty či statky tvoří hmotný obsah bohatství.

Když továrník má na skladě tisíce a desetitisíce kusů nějakých statků, čili užitečných hodnot, nemyslí na to, že by je sám užil či spotřeboval. V jeho očích jsou tyto statky *zbožím*, čili jsou vyrobeny nikoliv pro vlastní užitek, nýbrž pro jiné lidi, pro *trh*. Na trhu výrobce své výrobky prodává, t. j. směňuje je za peníze. Za peníze zase kupuje zboží jiného druhu, takže vlastně směňuje své zboží za jiné.

Jisté zboží, na př. metrák pšenice, smění se za x leštidel na boty, nebo za y hedvábí. nebo za z zlata, zkrátka za jiné zboží v nejrůznějších proporcích. Poměr, ve kterém se jedno zboží vyměňuje za druhé, nazýváme *směnnou hodnotou*. Hodnota směnná jeví se především jako proporce, poměr, v němž se užité statky jednoho druhu směňují za užité statky jiného druhu. Je důležité si ihned poznamenat, že směnná hodnota zboží vyjádřená v penězích, je *jeho cena*. Když říkáme, že nějaká věc stojí 50 Kčs, znamená to, že jsme směnnou hodnotu této věci, za niž mohli bychom obdržeti na př. sedm tub se zubní pastou, nebo jednu kravatu, nebo půl tučtu kapesníků, vyjádřili společnou mírou hodnoty - padesáti Kčs.

Všimneme si dále dvou zboží, na př. pšenice a železa. Ať je jejich směnný poměr jakýkoliv, lze jej vždy představit v rovnici, v níž dané množ-

ství pšenice rovná se nějakému množství železa, na př. metrák pšenice = a kilogramů železa. Co praví tato rovnice? Že ve dvou rozmanitých věcech, v metráku pšenice a rovněž v a kilogramů železa, existuje něco společného, co má stejnou velikost. Obě věci jsou tedy rovny třetí věci, která sama o sobě není ani věcí prvou, ani druhou. Každá z obou těchto věcí, pokud je hodnotou směnnou, musí se dáti převést na tuto třetí věc.

Toto společné nemůže býti geometrická, fyzikální, chemická nebo jiná přirozená vlastnost zboží, která činí toto zboží užitným statkem. Odmyslíme-li užitnou stránku zboží, zůstane v něm jen ještě jedna vlastnost - *vlastnost produktů práce*. Přitom nezáleží na tom, zda na toto zboží byla vynaložena práce truhlářská nebo zámečnická, či obuvnická. Různé druhy práce činí totiž z různých materiálů rozličné užité statky. Nám jde však o zjištění původu jejich tržní ceny, jejich směnné hodnoty.

Musíme tedy u různých produktů práce odmyslit nejen jejich přirozené vlastnosti (geometrické, fyzikální, chemické a pod.), nýbrž také speciální povahu vynaložené práce. Nebude pak dané zboží výsledkem truhlářské, zámečnické či jiné práce, nýbrž již jen *produkt abstraktně lidské práce*. Je to tak říkajíc »pouhá sraženina bezrozdílné lidské práce«, t. j. vynaložení lidské pracovní síly bez ohledu na formu jejího vynaložení. Tyto věci představují jen, že při jejich výrobě lidská práce byla vynaložena, lidská práce byla nahromaděna.

Užitný statek má tedy směnnou hodnotu, protože v něm je ztělesněna abstraktně lidská prá-

ce. Jak se dá pak velikost hodnoty statku změřit? Množstvím v něm obsažené práce, která je »hodnototvornou podstatou« užitného statku. Jak se však měří množství práce? Pracovní dobou, doba pracovní má opět svoje měřítko v jistých dílech času, jako je hodina, den atd.

Když hodnota zboží je určena množstvím práce při jeho výrobě vynaloženým, mohlo by se zdáti, že zboží má tím větší hodnotu, čím línější nebo méně dovedný je jeho výrobce, poněvadž potřeboval tím více času k jeho zhotovení. Není ale tomu tak. Marx podotýká, že pro velikost hodnoty je rozhodující nikoliv libovolná pracovní doba, nýbrž *společensky nutná* pracovní doba. Společensky nutná pracovní doba jest ona doba pracovní, jíž je třeba ke zhotovení užitného statku za daných normálních podmínek výrobních, při společensky průměrném stupni dovednosti a společensky průměrné intenzitě práce. *Tedy jenom množství společensky nutné práce čili společensky nutná pracovní doba určuje velikost hodnoty vyrobeného statku.* Na př. nalezení dýmantů, jichž je v zemské vrstvě málo, stojí mnoho doby pracovní, tudíž v malých rozměrech dýmantů je obsaženo mnoho práce. Proto také jsou dýmanty tak drahé.

Věc může být velmi užitečná, aniž má směnnou hodnotu (nikdo ji totiž neprodává ani nekupuje). Je to v tom případě, kdy její užitek pro člověka nebyl zprostředkován prací. Tak vzduch, panenská půda, přirozené louky, divoký les atd. Ale věc může býti užitným statkem a produktem práce, aniž jest zbožím: když si někdo pro vlastní potřebu něco vyrobí, vytvoří sice užitný statek, nikoliv však zboží. *Zboží je takový sta-*

tek, který je převeden směnou na jinou osobu, již slouží jako užitečná věc. Konečně nemůže míti žádná věc směnnou hodnotu, je-li bez užitku. Zkažený kabát, který je bez užitku, nepočítá se za práci, i když na něm krejčí dlouho pracoval a vynaložená práce netvoří v tomto případě hodnoty.

Může někdo namítati: směnná hodnota či cena různých druhů zboží je podle Marxova učení tvořena pracovní dobou, nutnou pro zhotovení zboží. Avšak kvalita práce bývá různá - je práce jednoduchá a práce složitá, kvalifikovaná. Je přece rozdíl v tom, pracuje-li nekvalifikovaný dělník hodinu či dvě, nebo když stejnou dobu pracuje kvalifikovaný řemeslník. Čili ve stejné době pracovní vytvářejí oba tito pracovníci nestejnou hodnotu.

Marx na to odpovídá: je ovšem rozdíl mezi jednoduchou a složitější prací. Avšak složitá, kvalifikovaná práce jest jenom *násobená jednoduchá práce*, takže menší množství složité práce rovná se většímu množství práce jednoduché. Každodenní zkušenost nám ukazuje, že se v praktickém životě stále vyskytuje převod složité práce na jednoduchou. I když tedy nějaké zboží bylo výsledkem nejsložitější práce, jeho směnná hodnota se rovná určitému množství (t. j. pracovní době) jednoduché práce. Různé proporce, poměry, v nichž různé druhy práce jsou převáděny na práci jednoduchou jako na jednotku míry, jsou stanoveny společenským, ustáleným obyčejem a nečiní potíže při tvoření směnné hodnoty výrobků.

Směnná hodnota zboží je tedy tvořena abstraktně lidskou prací. Řekli jsme již, že směnná hodnota zboží, vyjádřená v penězích, je cena. Co jsou tedy peníze?

Peníze jsou společenskou formou abstraktně lidské práce. Cena je prostě peněžní pojmenování práce ztělesněné ve zboží. To je hlavní these Marxovy nauky o hodnotě.⁸⁹⁾

Peníze nejsou samy o sobě kapitálem. Kapitálem stávají se peníze tehdy, když přinášejí svému majiteli zisk (»nadhodnotu«). Aby se peníze proměnily v kapitál, musí vstoupiti na trh zboží, trh práce nebo peněžní trh, musí vstoupiti do oběhu (»cirkulace«) a vrátiti se z oběhu k svému majiteli zvětšené o přírůstek hodnoty. Pak začínají peníze týž koloběh znovu. Na př. majitel peněz koupí nebo vyrobí zboží v ceně stotisíc Kčs, dá je do prodeje a obdrží ze ně 110 000 Kčs. Dal tedy své peníze do oběhu a obdržel je zpět i s přírůstkem 10.000 Kčs, čili použil svých peněz pro získání nadhodnoty, čímž proměnil své peníze v kapitál.

Odkud se vzal přírůstek hodnoty, nadhodnota? Obvyklá odpověď zní: obchodník koupil lacino a prodal draze. Nebo - továrník výhodně nakoupil suroviny a materiál, postavil nejmoder-

⁸⁹⁾ Někteří národohospodáři pokládají tuto thesi za nejgeniálnější objev Marxův, i když odmítají jeho učení o nadhodnotě a třídním boji. Je jistě zajímavé, že Marxův názor na podstatu peněz shoduje se celkem s církevní naukou. Na př. kanonický zákaz brání úroků ve středověku zřejmě vyplýval z pracovní theorie hodnoty peněz.

nější stroje, je dobrý organisátor a zdatný obchodník, umí dobře prodat své zboží atd. Pramen zisku, nadhodnoty, viděli národohospodáři ve sféře oběhu zboží a peněz. Majitel kapitálu kupuje nebo vyrábí zboží za účelem prodeje, jeho zisk vzniká v procesu směny, to byl panující názor před Marxem. Autor »Kapitálu« podrobil tento názor zdrcující kritice.

Dejme tomu, že vychytralý majitel zboží Bouček napálí svého kolegu Součka, kdežto ten mu to při nejlepším vůli neoplatí. Bouček prodá Součkovi víno v hodnotě 1000 Kčs a získá směnou obilí v hodnotě 1500 Kčs. Bouček proměnil svých 1000 Kčs v 1500 Kčs, udělal více peněz z méně peněz a proměnil své zboží za kapitál. Pozorujme věc blíže. Před směnou měli jsme vína za 1000 Kčs v rukou pana Boučka a za 1500 Kčs obilí v rukou pana Součka, celkovou hodnotu 2500 Kčs. Po směně máme stejnou celkovou hodnotu 2500 Kčs. Cirkulující hodnota se nezměnila ani o atom, jen její rozdělení mezi Boučkem a Součkem se změnilo. Táž změna by byla nastala, kdyby byl Bouček bez pláštíku směny Součkovi 500 Kčs prostě ukradl. Souhrn obíhajících hodnot nemůže zřejmě býti rozmnožen nějakou změnou v jejich rozdělení. Kapitalistická třída nějaké země jako celek nemůže samu sebe ošiditi.

Nadhodnota nemůže vyvěřati z cirkulace (směny, oběhu). Musí se tedy při tvoření nadhodnoty odehrávat za zády cirkulace něco, co v ní samé je neviditelné. *Nadhodnota, čili zisk, se tvoří ve výrobním procesu.* Ve výrobním procesu vystupují však dva hlavní činitelé, majitel peněz a majitel pracovní síly, dělník. Marx píše: Opus-

tíme tedy hlučnou sféru trhu zboží a půjdeme za majitelem peněz a majitelem pracovní síly do skrytého sídla výroby, kde kapitál nejen vyrábí, nýbrž i sám je vyráběn. Tajemství výroby nadhodnoty musí býti konečně odhaleno.

»Při odchodu z této sféry směny zboží proměňuje se už poněkud fysiognomie našich hrdinů dramatu. Majitel peněz kráčí napřed jako kapitalista, majitel pracovní síly jako dělník; onen významně se zubě a pln obchodní horlivosti, tento plaše a váhavě, jako někdo, kdo nese na trh svou vlastní kůži a nyní nevidí jiné perspektivy, nežli - koželužnu.«

Marx rozlišuje ve výrobním procesu dva činitele - *stálý kapitál* a kapitál *proměnný*. Stálý kapitál, to jsou stroje, zařízení, nástroje, materiály, suroviny. Proměnný kapitál je souhrn mezd, které kapitalista vyplácí během výrobního procesu. Jinými slovy, stálý kapitál je ta část kapitálu, která jest uložena ve výrobních prostředcích, t. j. v surovině, pomocných látkách a pracovních prostředcích. Proměnný kapitál je naproti tomu část kapitálu, která jest uložena v pracovní síle. V Marxově nauce hraje toto rozdělení nesmírně důležitou úlohu. Uvidíme ihned, proč.

Marx totiž velmi podrobně dokazuje, že stálý kapitál (stroje a pod.) netvoří nadhodnoty. »Výrobní prostředek nikdy nepředává výrobku více hodnoty, než sám ztrácí v procesu pracovním na své vlastní hodnotě užité. To znamená, že když má stroj cenu 100.000 Kčs a opotřebuje se za tisíc dnů, pak na jeho denní výrobek přechází denně jedna tisícina jeho hodnoty, t. j. 100 Kčs.

Strojové zařízení vchází vždycky do pracovního procesu celé a do zhodnocovacího procesu vždy pouze částí. Nepřidává nikdy více hodnoty, nežli ztrácí průměrně svým opotřebením. Jako každá jiná součást stálého kapitálu netvoří strojové zařízení nadhodnoty, předává však svou vlastní hodnotu předmětu, k jehož výrobě slouží. Sebe důmyslnější a nejvýkonnější stroj, i kdyby byl stál 10 milionů, nepředá výrobkům více hodnoty, než právě - deset milionů.

Kdo tedy tvoří nadhodnotu, kapitalistický zisk?

Dalším činitelem ve výrobním procesu je *pracovní síla*. Pracovní silou či pracovní schopností rozumíme souhrn fyzických a duševních mohutností, které existují v organismu, v živé osobnosti člověkově, a které člověk uvádí v pohyb, kdykoli vyrábí užitečné statky nějakého druhu. Majitel peněz nalézá na trhu pracovní sílu jako zboží. Investuje do tohoto zboží část kapitálu (proměnnou) a zužitkuje toto zboží - pracovní sílu - ve výrobním procesu. V čem spočívá užitná stránka pracovní síly? V práci, kterou koná v dílnách, na strojních a j. zařízeních a s různými materiály a surovinami, zvláště připravených k tomuto účelu. Za tuto práci platí majitel peněz, kapitalista, majiteli pracovní síly, dělníkovi, mzdu, čili tržní cenu jeho pracovní síly. Tržní cena nějakého zboží je jeho směnná hodnota. Kapitalista platí tedy dělníkovi směnnou hodnotu jeho práce a nabývá tím práva, zužítkovat tuto pro sebe. Jak se však určuje směnná hodnota pracovní síly?

Hodnota pracovní síly jako hodnota každého ji-

ného zboží je určena pracovní dobou, nutnou k výrobě tohoto zvláštního druhu zboží. Pracovní síla existuje pouze jako schopnost živého individua. Výroba její předpokládá tedy existenci živého člověka. Ke své existenci potřebuje člověk určité množství životních prostředků. Pracovní doba, nutná k výrobě pracovní síly, rovná se tedy pracovní době nutné k výrobě těchto životních prostředků, *čili hodnota pracovní síly je hodnota životních prostředků, nutných k existenci dělníka.*

Práce vyžaduje si vynaložení určitého množství lidského svalu, nervu, mozku, energie. Tato ztráta musí býti však nahrazena. Pracoval-li dnes dělník, musí míti možnost opakovati tutéž práci zítra za týchž podmínek síly a zdraví. Suma životních prostředků musí tedy dostačiti, aby zachovala pracujícího člověka při jeho normálním stavu životním. Přirozené potřeby samy, jako výživa, šatstvo, otop, bydlení atd. liší se dle klimatických a jiných přirozených zvláštností země. Rozsah tak zv. nezbytných potřeb je výslednicí historického vývoje. Avšak pro určitou zemi v určité době je průměrný okruh nutných životních prostředků dán.

Směnná hodnota pracovní síly, čili mzda, kterou kapitalista platí dělníkovi je tedy hodnota určité sumy životních prostředků, jaká je obvyklá v dané zemi v dané době. Za tuto mzdu koná dělník práci na výrobních prostředcích, patřících kapitalistovi.

Dejme tomu, že obvyklá pracovní doba činí 10 hodin denně. Majitel pracovní síly koná po celou dobu pracovní určité množství práce. Činí-li jeho denní mzda na př. 60 Kčs, znamená to, že

dělník obdržel 60 korun jako tržní cenu své pracovní síly, začez musí poskytnouti kapitalistovi užitek své práce, t. j. musí pracovat. Avšak protihodnotu své mzdy odpracuje dělník na př. již v prvních 5 hodinách práce. Marx nazývá pracovní dobu, ve které dělník svou prací vytvoří protihodnotu své mzdy, *nutnou práci*. Nutná práce je tedy, lidově řečeno, práce, kterou musí dělník vykonat, aby si »na sebe vydělal«. Když však dělník nutnou práci vykoná, nemůže jíti domů, nýbrž musí pracovati dále. Obdržel za svou pracovní sílu její plnou tržní cenu, 60 Kčs denně, a tímto prodal majiteli peněz užitnou hodnotu své práce, čili je povinnen za obdrženou mzdu pracovat deset hodin. Majitel peněz zaplatil denní hodnotu pracovní síly a proto mu patří její užití za jeden den, celodenní práce. Okolnost, že denní udržování pracovní síly vyžaduje jenom polovičního dne pracovního, že tudíž hodnota, kterou její užití vytvoří během jednoho dne, je dvakrát tak veliká, jako její tržní hodnota, je zvláštním štěstím pro kupce, ale docela žádným bezprávím vůči prodávajícímu.

»Kapitalista předvídal tento případ, který ho tak těší. Proto dělník nalezne v dílně nutné výrobní prostředky netoliko pro pětihodinový, nýbrž pro desetihodinový proces.«

V prvních pěti hodinách práce vytvořil dělník protihodnotu své mzdy, čili konal nutnou práci. Ve zbývajících pěti hodinách koná dělník práci, za kterou již neobdrží žádný ekvivalent. Koná tudíž práci, za niž nedostane zaplacené. Prodál kapitalistovi *užitnou* hodnotu své práce, čili desetihodinové zužití pracovní síly a obdržel její *směnnou* hodnotu, t. j. ekvivalent pětihodinové

práce. Kromě nutné práce konal dělník ještě i nezaplacenou *nadpráci*. Tajemství kapitalistického zisku je odhaleno. Neboť - *nadpráce tvoří nadhodnotu, která se usmívá na kapitalistu s veškerým půvabem stvoření z ničeho*“.

Je tedy nezaplacená část dělníkovy práce pramenem zisku, bohatství, blahobytu kapitalistické třídy! »Předpokládáme-li,« píše Engels⁹⁰⁾ »že týdenní mzda dělníka představuje tři pracovní dny, pak dělník, jenž začal pracovat v pondělí, vrátí kapitalistovi celou hodnotu splacené mzdy ve středu večer. Přestane však potom pracovat? Nikoliv. Kapitalista koupil jeho práci na týden, a je třeba, aby dělník pracoval ještě tři poslední dny v týdnu. Tato dělníková nadpráce... je pramenem nadhodnoty, zisku, vždy rostoucího kapitálu... Ať již potřebuje dělník právě tři dnů k získání své mzdy, nebo dvou či čtyř, to je zde věcí naprosto lhostejnou, která se mění podle okolností; hlavní věcí však je, že kapitalista obdrží kromě práce, kterou platí, ještě práci, kterou neplatí... V den, kdy by kapitalista začal dostávat od dělníka jen tolik práce, kolik mu platí mzdy, v tento den by zavřel dílnu, neboť všechno jeho zisk by se obrátil vniveč.«

Pramenem kapitalistického zisku je tedy nadhodnota, kterou vytvořila nadpráce v procesu výrobním. *O tuto nadhodnotu se dělí celá kapitalistická třída*, majitelé půdy, obchodníci, dopravci a pod. Celá stavba kapitalistické společnosti spočívá na vykořisťování nezaplacené dělnické práce a shroutila by se v okamžiku, jakmile by

⁹⁰⁾ Engels: Pour comprendre le capital (Edit. »Éléments du Communisme«).

toto vykořisťování přestalo. Není proto myslitelné, aby došlo k nějakému sociálnímu smíru, mezi třídou vykořisťovatelů a třídou vykořisťovaných.

Před soudem skutečnosti

Nyní již rozumíme, proč marxismus otrásl světem. Chápeme, proč se stala komunistická nauka svou vášnivostí přímo mystickou, chápeme neodolatelnou přitažlivost a živelný dynamismus komunistického hnutí. Jak můžeme upříti sugestivní vliv, jež vykonává Marxovo učení na miliony lidí, jimž se představuje jako nové evangelium utlačovaných a vykořisťovaných? Ve světle Marxova učení o nadhodnotě nabývá třídní boj proletariátu hluboce mravního významu. Tento moment je snad hlavní pohnutkou ve vstupu do komunistického hnutí i u takových lidí, kteří ani svým původem ani svými sociálními a majetkovými poměry nebyli nikterak spjati s proletariátem. Sám Marx, Engels, Lenin - byli vesměs lidé neproletářského původu. A přece tyto mužové neměli jiné vášně mimo vašeň revoluční. A co více, není země, kde by vašeň těchto velikých revolucionářů nevyvolala vření mas lidstva. Rozumíme již, proč ten zuřivý boj mistrů dialektického materialismu proti všem formám oportunismu, proti teoriím sociálního smíru, proč to vášnivé lpění na nauce, proč to zdůrazňování materialistického pojetí dějin, stále podřízení subjektivního »vědomí« objektivnímu a nezávislému na nás »bytí«. Pro stoupence Marxovy nauky je skutečnost vykořisťování dělníků

kapitalistickou třídou neoddisputovatelnou realitou, kterou nelze odmysliti, neboť propast mezi třídami nelze překlenout, vidí proto v každém pokusu vytvořiti v rámci kapitalistické společnosti spravedlivý a harmonický sociální řád neživotní idealismus, který nemá objektivního podkladu v společenském dění, ba více, spatřují v tomto »idealismu« reakční sílu, jež se staví proti proudu společenského vývoje a chce otočit zpět koly dějin.

A přece: marxistické hnutí našlo největší odezvu nikoliv ve státech s nejvyspělejším kapitalismem, nýbrž naopak v zemích, kde byl a místy ještě je kapitalismus tak říkajíc v plenkách. Je to zarážející okolnost. Podle Marxova historického materialismu je »společenské vědomí«, ideologie, celá kulturní a myšlenková nadstavba závislá na objektivních skutečnostech, jimiž jsou na konec výrobní vztahy. Nicméně v anglosaských zemích, kde koncentrace kapitálu, ve výrobě a peněžnictví, dosáhla téměř svého kulminačního bodu a třídní napětí mělo by podle toho vyvrcholit až k samým hranicím sociální revoluce, je *politický* význam třídního boje až příliš nepatrný. Nemůže však marxismus tvrditi, že příčiny tohoto zjevu vězí pouze v nedostatečném uvědomění« proletariátu Anglie a USA, nebo v proradnosti vůdců dělnického hnutí a pod. Takovéto tvrzení bylo by se strany marxistů nepřipustným idealismem, nepřijatelným právě pro ně. Musí tedy chtět nechtět přistoupiti na jiné vysvětlení této skutečnosti. Musí připustiti, že se revolučnímu marxismu nedaří v zemích vysoce vyspělého kapitalismu z toho důvodu, že skutečnost je tam jiná, než jak ji předvídal au-

tor »Kapitálu«. A že v naší době přišly k plnému uplatnění vývojové tendence, jež byly teprve v začátcích v době, kdy žil a působil Karel Marx, které však nebyly jím správně zhodnoceny.

Jádrem Marxovy nauky o nadhodnotě, kterou bychom mohli nazvat »vykořisťovací teorií nadhodnoty«, je these, že nadhodnota, čili přírůstek hodnoty kapitálu reprodukováného ve výrobním procesu, nemá svým pramenem stálý kapitál (t. j. stroje a pod.), nýbrž jen nadpráci dělníkovu. Lze se jenom diviti, že měšťáctí kritikové marxismu dali si nesmírnou práci s rozbořením pracovní theorie směnné hodnoty, jak ji formuloval autor »Kapitálu«, nepodrobili však rozboru a kritice jeho thesi o účasti stálé části kapitálu v zhodnocovacím procesu. Snažili se zasáhnouti marxistickou nauku nikoliv přímo, nýbrž jaksi oklikou, nekritisovali vykořisťovací teorii nadhodnoty, nýbrž jeho pracovní teorii hodnoty. Musíme však přiznati, že Marxovou teorií hodnoty nedovedl otrásti žádný z jeho liberalistických odpůrců. Abstraktně - lidská práce, jakožto hodnototvorná podstata, není v rozvitě podobě nic jiného, než peníze. Je to epochální objev Marxův, kdežto pro celou buržoasní ekonomickou vědu, prvními merkantilisty začínaje a liberalistickými klasiky i jejich moderními epigony konče, je podstata peněz knihou o sedmi pečetích.

V Marxově teorii nadhodnoty tkví hlavní nervus rerum celé komunistické nauky. Je třeba řešiti tyto dvě otázky: Je vykořisťování ná-

mezdní práce jediným pramenem kapitalistického zisku? Je možná existence společnosti, kde jedni poskytují kapitál a druzí práci, bez vykořisťování pracujících?

V době mezi první a druhou světovou válkou vznikly v zemi nejpokročilejší techniky a nejvyspělejšího kapitalismu, USA obrovské podniky, v nichž celý výrobní proces byl zmechanizován v takové míře, že účast lidské práce byla v nich omezena jen na dozorčí činnost. Nedaleko amerického města Milwaukee stojí velký automobilový závod Smithův. Tisíce automobilů tam vznikají na běžícím pásu, aniž by ovšem při jejich výrobě byl zaměstnán jediný dělník. V dozorčí budce při obrovské dílně sedí u kontrolní desky inženýr-strojník. Jakmile občas zazní zvoněk a rozsvítí se červené světlo, jde k dotyčnému stroji a opravuje závadu. To je jeho celá práce. Všechnu výrobu konají automatické roboty. V Japonsku, rovněž mezi první a druhou světovou válkou, chrlily některé textilní továrny miliony metrů látek do celého světa, aniž zaměstnávaly jediného dělníka. I tam byla úloha několika strojníků omezena na dozor. Velká továrna New York Edison Co zřídila elektrickou centrálu, která je obsluhována roboty a dodává proud *300.000 rodinám* (tedy bezmála jako *pro celou velkou Prahu!* - aniž by k tomu bylo třeba jediného dělníka.⁹¹⁾

⁹¹⁾ Býv. ředitel Mezinárodního úřadu práce Paul Rives, přednáška r. 1936. Citov. podle čas. »Rozprawy«, roč. 1., č. 4.

Uvedené skutečnosti jsou pouhou předzvěstí nové průmyslové revoluce ve světě a nových těžkých sociálních problémů, především otázky t. zv. technologické nezaměstnanosti. Nepochybujeme o tom, že za několik málo let bude v celém světě, i u nás, ostrá nezaměstnanost lidí, jimž nové metody výrobní a technologické uberou pracovní příležitosti. Není to však otázka, která nás v *tomto* okamžiku zajímá. Stojíme před jiným problémem: Má pravdu Marx v tom, že se nadhodnota tvoří jen vykořisťováním neplacené práce dělníků a že se stroje nesúčastňují tvorby nadhodnoty? *A jak vysvětlí marxistická nauka, že v moderní mechanisované výrobě tvoří stroje kapitalistický zisk, bez jakékoliv účasti námezdní práce?*⁹²⁾

Již slyším čtenáře, jak namítá: Podobně zmechanisovaná výroba je v naší době ještě vzácností, v obvyklé běžné výrobě je přece vykořisťování neplacené nadpráce jediným pramenem nadhodnoty.

Odpovídám: Jedna jediná nová skutečnost postačí, aby vyvrátila dřívější teorii, této skutečnosti odporující. Tak na př. theorie nedělitelnosti atomů shroutila se, jakmile byl objeven prvek radium, který se samovolným rozpadem přeměňuje v jiné prvky. Skutečnost, že může stroj tvořit plnohodnotu (t. j. hodnotu plus nadhodnotu) produktu bez jakékoliv účasti námezdní práce dokazuje nevyvratitelně, že Marxova

⁹²⁾ Po prvé o tomto problému: S. S. Ghelfand - Osudy marxismu, »Rozpravy«, 1936.

these o úloze stálého kapitálu v zhodnocovacím procesu je nesprávná. Celá Marxova analýsa⁹³⁾ této úlohy stálého kapitálu je vadná, protože se opírá o mylný předpoklad, že se strojní zařízení a pod. nesúčastňuje tvorby nadhodnoty. Je zřejmo na první pohled, že když v úplně zmechanisované výrobě tvoří stroje samy zisk, bez účasti dělníků, pak tedy v obvyklé výrobě, jaká byla již za dob Marxových, mají též stroje určitý podíl na produkci nadhodnoty, *vedle nadpráce majitele pracovní síly*. (Skutečnost vykořisťování dělníků nechceme nikterak popírat!)

Druhá námitka: I v úplně zmechanisované výrobě musí býti přece zaměstnání lidé, již k vůli dozoru nad stroji.⁹⁴⁾

Na tuto námitku odpovídám, že tito 3-4 inženýři nemusí býti v námezdním poměru. Mohou to býti synové či příbuzní majitele továrny nebo spolumajitelé podniku.

Nezřídka se vyskytuje též námitka, že dotyčný automatický stroj je vlastně ztělesněním předchozí práce, je nahromaděnou prací a pochází tedy z předchozího vykořisťování.

I tuto námitku lze lehce vyvrátiti: mohu si ten stroj koupiti třeba v Sovětském svazu, kde není vykořisťování dělníků kapitalistickou třídou.

Vytrvalec může ovšem i dále namítati, že pení-

⁹³⁾ Kapitoly V., VI., část VII. kap., pak IX., X. a druhý oddíl kap. XIII. »Kapitálu«, I. Autor této knížky připravuje podrobný rozbor a kritiku těchto kapitol z Marxova stěžejního díla.

⁹⁴⁾ Před druhou světovou válkou začala v Mukačevě pracovat továrna na ocet. Majitel ráno připravil suroviny, láhve, spustil stroje a zavřel továrnu. Večer přišel pro hotové výrobky.

ze, za které si ten stroj v Sovětském svazu opatřím, mají svůj původ v dřívějším vykořisťování atd.

Odpovídám tedy, že takové a podobné námitky patří spíše do serie úvah o tom, co bylo na světě dříve, slepice nebo vejce, nepatří však do věci, o níž vlastně jde: *Že totiž účast stálého kapitálu na tvorbě nadhodnoty je nepochybná!*

Tázel jsem se mnohokrát a jistě se táže také čtenář: Jak se mohl Marx dopustiti takového omylu v tak základní věci? Marx, tento vzor kritika a logika, autor »Bídy filosofie« a »Poslední hodiny Seniorovy«?⁹⁵⁾

Byla to jeho revoluční vášeň, která zkalila pohled učeného socialisty. Bylo to nelidské vykořisťování člověka člověkem v XIX. století, kdy i desetileté děti musily pracovat v továrnách, aby nasýtily hladovou hydry liberalistického kapitálu, byla to konečně hegelovská dialektická metoda, která si žádala polárních protikladů, společenských protiv, stojících proti sobě v neustálém boji. Nezapomínejme, že Marx byl dříve filosofem, než se stal národohospodářem a sociologem. Ze synthesy hegelovské dialektiky a feuerbachovského humanitního materialismu vznikl Marxův dialektický materialismus, z něhož se pak zrodilo materialistické pojetí dějin, učení o třídním boji a vykořisťovací theorie nadhodnoty. Viděli jsme, v jak příkrém odporu stojí marxismus k idealismu. Je celý zaměřen proti idealismu, každou svou thesi formuluje a za-

⁹⁵⁾ I. Kapitál, sedmá kapitola.

ostřuje právě vzhledem k idealismu, chce se dovolávat jen a jen skutečnosti, avšak - nemůže se sám od idealismu odpoutat, je svou revoluční vášní donucován, aby i skutečnost pojímal již z předem daného postoje: zůstala tedy na marxistickém materialismu kletba idealistického pojetí skutečnosti. To je příčina toho, že Marxova analýsa nadhodnoty, zisku, pracovních prostředků, výrobního procesu, kapitálu, neodpovídá skutečnosti života, té skutečnosti, která přece pro marxistickou nauku je poslední odvolací a ověřovací instancí.

Zbývá nám odpovědět na druhou otázku, kterou jsme si položili: Zda totiž může existovat společnost, v níž převládá soukromé podnikání, bez toho, aby byla vykořisťována dělnická třída?

Odpovídáme jasně a jednoznačně: ano, může. *Skutečnost, že strojové zařízení je hodnototvorným činitelem, je reálným, vědeckým podkladem pro velkorysou sociální politiku, směřující k odstranění všech základních společenských protiv.* Řekli jsme již, že vykořisťování dělníků je faktem. Podle marxistické theorie je tento fakt vykořisťování také nutností v kapitalistickém řádě, neboť je jediným pramenem nadhodnoty. Dokázali jsme však, že tomu tak není. *Je proto vykořisťování skutečností, avšak nikoliv nutností.* Čili, i když úplně odstraníme vykořisťování cizí nadpráce (úpravou mezd a zkrácením pracovní doby), a eliminujeme tak tu část kapitalistického zisku, která pramení v nadpráci, zbude ještě nadhodnota vytvořená strojním za-

řízení! Je tedy možná existence soukromopodnikatelské formy výroby i bez vykořisťování člověka člověkem.

Znamená to snad, že celá nadhodnota, vyplývající z využití moderní technologie, má patřit jen majitelům kapitálu?

Naprosto ne. Zavedlo by nás daleko mimo rámec této knížky, kdybychom se pustili do zevrubného rozboru otázky, jak se má společensky využít i v rámci soukromopodnikatelské formy výroby pokrok moderní techniky a vědy, zejména v otázce vytvoření sociálních kompensací pro ty, kdož budou mechanisací výrobního procesu vyřazeni z práce.⁹⁶⁾ Omezujeme se zde pouze na konstatování, že křesťanské sociálně reformní úsilí neobrací se pouze k citům, nečerpá jen ze svého mravního přesvědčení, nýbrž opírá se o reálný život, o vědecky zjištěnou skutečnost, o objektivní možnost uskutečnění spravedlivého společenského řádu, kde nebude vykořisťování člověka člověkem,⁹⁷⁾ a že tento vědecký, objektivní základ křesťanského sociálního reformismu vyrůstá vlastně z daleko »materiálnější« základny, než třídní ideologie marxistická, nemající svého sociologického oprávnění ve skutečném dění života, nýbrž jen a výhradně v materialisticky přetvořeném romanticko-idealistickém odkazu z minulého století.

⁹⁶⁾ O tom podrobně viz »Rozpravy«, 1936-37.

⁹⁷⁾ Viz: S. S. Ghelfand - Marxismus a křesťanský sociální reformismus, kapitola o spravedlivé mzdě.

Co je socialismus?

»Všechny prostředky života, nejen potřeby, ale i pohodlí a zjemnělost nejvyšší vzdělanosti budou v socialismu tak hojné, že se dostane všech věcí všem, i těm, kteří následkem neschopnosti nebo mravních vad sami nevyrábějí protihodnoty svých požadavků. A společnost vezme na sebe vedení veškerých sociálních záležitostí; ona bude vychovávat mládež, aby se z ní stali dobří a spolehliví občané socialistické obce, bude laskavě pečovat o stížené stářím a chorobou... bude pečovat o prostředky zábavy i nabývání vědomostí, o udržení vyšší fyzické, duševní i mravní organisace. Budoucnost nevynechá ze své péče ani toho nejmenšího a nejposlednějšího občana, neboť nebude lidí příliš od sebe vzdálených a nad sebe povýšených.«⁹⁸⁾

Není-li štěstí, býti členem této socialistické společnosti? Jsem naprosto přesvědčen, že velmi mnozí stoupenci komunistického hnutí, i když nevěří v dialektiku a třídní boj, stali se komunisty proto, že v jejich očích je socialismus krátkým, vznešeným ideálem budoucnosti, a že chápou socialismus jako úsilí o nastolení lepšího sociálního řádu, jako dějinný zápas za svobodu utlačovaného lidstva a za odstranění vykořisťování člověka člověkem.⁹⁹⁾ Mládež, zejména studující, pokládá socialismus za synonym pokroku, lásky k bližnímu a sociální spravedlnosti. Při tom však to všechno není socialismus. Je

⁹⁸⁾ David Maxwell: Stupínky k socialismu.

⁹⁹⁾ Dr Jos. Macek: »Socialismus je takové společenské zřízení, které znemožňuje institucionální vykořisťování člověka člověkem«.

to, když chcete, »sociálnost«, touha a úsilí o spravedlnost ve společnosti, sociální reformismus - nikoliv však socialismus. Zaměňovat »sociálnost« se »socialismem« je naprostým změtním pojmů, o něž se ovšem co nejvydatněji postaraly politické strany, hlásící se k socialismu, (Každá z nich pokládá ovšem »svůj« socialismus za jediný a pravý.) Zeptejte se kteréhokoliv socialisty, co je socialismus, a uslyšíte v odpověď: »Pokrok lidstva«, »uskutečnění spravedlnosti ve společenském životě«, »láska k lidem«, »osvobození pracujících«, tolik odpovědí, kolik tázaných, a všechny v uvedeném duchu. Žádný však nevysvětlí, co je skutečný socialismus. Když několik desítek našich význačných intelektuálů veřejně vyznalo lásku ke komunistické straně, marně jsme hledali přiznání se k dialektickému materialismu, k materialismu noetickému, k učení o nadhodnotě, k vývojové teorii komunismu. Avšak celá brožura byla plna bezobsažného tlachu, připomínajícího ukázkou z Davida Maxwella na začátku této kapitoly.

Co je tedy socialismus? - *Socialismem nazýváme takové společenské zřízení, v němž veškerá národní práce, výrobní zdroje a výrobní prostředky patří výhradně státu a jsou spravovány státními úředníky.*

To je socialismus. A žádný sociolog na světě nemůže nikdy dokázat, že toto společenské zřízení je uskutečněním sociální spravedlnosti, lásky k lidstvu, že je osvobozením pracujících a že politické hnutí, usilující o nastolení tohoto společenského zřízení, je hnutím pokrokovým. Pokud nám o socialistických společnostech vypravují dějiny lidstva, ať již o zřízení na ostrově

Krátě ve 3. tisíciletí před Kristem, nebo v antic-
ké Spartě, nebo v říši Inků, neshledáváme v těch-
to útvarech nic, co by připomínalo spravedlnost
a lásku, spíše naopak. O šťastných socialistic-
kých společnostech četli jsme ovšem velmi mno-
ho... v románech, »Utopií« sv. Tomáše Mora za-
čínajíc a Cabetovou »Cestou do Ikarie« končíc.
Ze všech těchto socialistických románů nejhlub-
ší dojem učinil román nedávno zemřelého Her-
berta Wellse »První lidé na měsíci«. Zdá se, že
geniální utopista silou své intuice vnikl v tomto
románě až do samé podstaty socialistického stá-
tu. Hle, v čem spočívá socialistické zřízení sele-
nitů (obyvatelů Měsíce).

O každého občana měsíčního státu je dokonale
postaráno od kolébky až do smrti. Všechnu prá-
ci řídí a všechny výrobní prostředky spravují
státní úředníci. Rozmnožení je přísně regulová-
no; rovněž výchova dětí je prováděna státem.
Zvláštní komise určuje, kam bude patřiti bu-
doucí občan, a pedagogičtí odborníci zpracová-
vají dítě tak, že je schopné sice jenom jednoho
povolání, ale zato v dokonalé míře. Dokonce i po-
city, emoce a pod. jsou u dětí vypěstěny tak,
aby nikdy nepocítily nespokojenosti, nebo touhy
po něčem novém. Stát selenitů se dokonale řídí
zásadou vědecké etiky: jedinec neznamená nic,
kolektiv všechno. Cílem všeho snažení je co nej-
větší blaho co největšího počtu selenitů. I o du-
chovní zážitky je tam skvěle postaráno: na př.
matematici jsou plni nejkrásnější a nejčistší ra-
dosti, když se jim podaří rozluštit nějaký obtíž-
ný úkol; podobně i jiní selenité. Jelikož všechnu
hrubou práci vykonávají stroje, stává se nezříd-
ka, že v daný okamžik není sdostatek práce pro

všechny. Pak se část obyvatelstva uspí na tak dlouho, až bude jich zase třeba. V tomto státě nejsou policisté ani věznice, protože všichni jsou vychováni v naprosté poslušnosti a úctě k řádům.

Ideální, dokonalá socialistická společnost! Nenamlouvejme sobě nic: to je pravý socialismus. Může ovšem někdo namítati, že je to pouhý fantastický román, a podobně. Ovšem; avšak již obyčejný zdravý rozum a každodenní zkušenost nám praví, že když všechny starosti o výrobu a distribuci hospodářských statků, o výchovu dětí, o určení a řízení povolání, stupně zaměstnanosti, usměrňování národní práce, monopolní řízení směny, a všechny zdroje výživy, dopravy, kultury, vzdělání, zábavy atd. svěříme vládnoucí vrstvě státních úředníků, pak se z toho nemůže nic jiného vyvinouti, než onen ideální socialistický stát z Wellsova románu.

Možná, že se najdou dokonce i takoví nadšenci, kteří by i takovou společnost pokládali za vrchol sociální dokonalosti, hlavně z toho důvodu, že se tam všichni občané mají dobře a o každého je postaráno. Pochybujeme ovšem, že by život stál za to, aby byl žit v podobné společnosti. Mám na mysli život důstojný křesťanského člověka. Ze stanoviska bezvěreckého, materialistického, není prostě možno něco namítati proti takovému uspořádání společnosti. Není-li Boha a nesmrtelné duše, pak přece není ani svobody vůle a co potom záleží na tom, jestliže jsem utopen v kolektivu a že místo výchovy svobodných lidí provádí stát racionální chov občanů?

Ze stanoviska materialistického, bezvěreckého,

může ovšem i socialistický stát být ideálem společnosti. Ne však ze stanoviska křesťanského. Křesťanská nauka a křesťanská morálka nikdy se nesmíří s názorem, že se občan narodil proto, aby otročil kolektivu, aby všemocný stát pohlcoval všechna přirozená, nezadatelná a svatá práva jedince a aby vládnoucí vrstva státních úředníků každému občanu s konečnou platností předepisovala způsob života, práce a povolání, - protože účelem státu je sloužiti obecnému blahu, občanům, kdežto účelem a určením člověka je spasiti svou duši pro věčnost. Je proto křesťanství neslučitelné ani s fašistickým, ani s materialistickým pojetím státu a společnosti.

Socialismus není pokrokem. Byl-li fašistický stát a nacistický rajch totalitou na základě mystického idealismu, je stát socialistický totalitou materialistickou. Obě tyto formy popírají přimát Boha a nechtějí nic slyšet o zvláštním určení jednotlivce.

Co je tedy pokrok? Pokrok spočívá v uskutečnění křesťanských zásad v lidské společnosti. Socialistická forma společnosti odporuje křesťanským zásadám; je tedy snaha po uskutečnění socialistického ideálu protipokroková, tedy reakční.

Člověk, tvor výrobní?

Historický materialismus můžeme krátce a tak říkajíc lidově charakterisovat takto: kola dějin lidstva jsou popoháněna především hmotnými zájmy, bojem o tyto zájmy, snahou zlepšiti své hmotné postavení. Společnost lidská se dělí v skupiny, jimž se vede přibližně stejně dobře

či stejně špatně. Boj mezi těmito skupinami je vlastním obsahem historického dění. Všechno ostatní, kultura, náboženství, věda atd. jest jenom průmětem tohoto zápasu. Taková je v podstatě materialistická filosofie dějin.

Chtěli bychom, aby této charakteristice nebyl podkládán jakýsi postranní nebo »pohrdavý« zá-
měr. I když jde o čistě hmotný zájem, třeba osobní, nepřestává v mnoha případech býti tato pohnutka spravedlivou. Kolik komunistů zaplato-
tilo svým životem, na př. v carském Rusku, sna-
hu o lepší živobytí rolníků-bezzemků, nebo bez-
právních dělníků v továrnách? Ani pohnutky
hmotných, materiálních, hospodářských zájmů
nemusí být nízce egoistické.

Když označujeme historický materialismus jako
pokus vysvětliti dějiny lidstva bojem o hmotné
zájmy, prostě konstatujeme *naukové* hledisko
marxismu, který přece sám označuje svou filo-
sofii historie jako »materialistické pojetí dě-
jin«. ¹⁰⁰⁾ Připomeňme si, jak osvětluje marxis-
tické učení podstatu lidského snažení: Člověk
je především výrobce, pracovník. Čím více a
lépe je výrobcem, pracovníkem, tím dokonaleji
uplatňuje svou lidskou osobnost. A tu jsme
u zásadního rozdílu hledisek.

Popírá křesťanské myšlení důležitost výrobní
činnosti? Nikoliv. Křesťanství dokonce zdůraz-
ňuje její význam, ba vyzdvihuje velikost práce,
výroby, hmotného úsilí. Slavná věta komunis-
mu »Kdo nechce pracovat, ať nejl« není přece
vynálezem Marxovým. Je to výrok sv. apoštola

¹⁰⁰⁾ G. Plechanov: »K problému vývoje marxistického po-
jetí dějin« a četní jiní marxističtí autoři.

Pavla.¹⁰¹⁾ Křesťanské myšlení bylo vždy realistické, protože si bylo vědomo, že si život věčný musí každý zasloužit v tomto světě, zde na zemi musí každý uzrát pro nebe. Avšak nikdy nespatovala křesťanská nauka ve výrobní činnosti podstatnou činnost člověka, nepovyšovala totiž tuto výrobní činnost na universální princip člověčenstva. Pro marxismus je člověk podstatně výrobcem svých pracovních prostředků, čímž se liší od nerozumného zvířete. Avšak, abych si mohl sám vyrábět prostředky k hospodaření, musím nejdříve mít představu o účelu své práce, musím chápat příčinnou souvislost mezi pracovní pomůckou a výsledkem práce, čili musím již předem mít plán, rozvrh, musím mít rozum, myšlenku. Je to tedy *duchovní* činnost člověka, která je primerní, podstatná, základní. Nikoliv proto začal člověk myslet, že se výrobou a prací¹⁰²⁾ pozvedl nad nerozumné živočichy, *nýbrž naopak proto, že byl myslící člověk, začal si vyrábět sám prostředky k životu.*

Je to groteskní situace: marxistický materialismus nechce nic vědět o »vulgárním«, »mechanistickém« materialismu, nechce rovněž nic vědět o idealismu. Taková je jeho theorie. Ve skutečnosti však analyzuje život způsobem idealistickým, t. j. zaujímá postoj již předem daný určitou myšlenkovou soustavou, při tom však obsah této předem dané soustavy je vlastně tentýž starý, známý, omšelý »vulgární materialismus«, z jehož zajetí nepomůže marxismu ani jeho »di-

¹⁰¹⁾ II. list Soluňským, 2. 10. (»Quoniam si quis nonvult operari, nec manducet.«)

¹⁰²⁾ B. Engels: Podíl práce na polidštění opice.

alektická« metoda, ani slovní barikády, jimiž se odděluje od prostoduchého mudrosloví Vogtova či Moleschottova. Ačkoliv přiznává marxismus »zpětný vliv« ducha na hmotu, »ideologické nadstavby« na »ekonomickou základnu«, jsou pro něho na konec směrodatné a vývoj lidstva určující přece jen »výrobní vztahy«. Čili: výrobní vztahy to byly, jež způsobily vznik, růst a rozvoj křesťanství, výrobní vztahy vytvořily mravní řád lidstva, jeho kulturu, vědu, a pod.! Podívejme se tedy blíže.

Pročítáme-li písmo sv. Starého zákona, najdeme tam bohatý materiál sociologický. Před našima očima takřka vyrůstá životní skladba starozákonné židovské společnosti, jejímž materiálním, t. j. hospodářským základem bylo primitivní zemědělství a primitivní dobytčářství. Podle marxistické poučky musela tedy všechna mravní zákonodárství, představy, náboženství a politické formy starozákonného židovského státu vyplývati z dané primitivní materiální základny. Pravá, historická skutečnost byla však tato:

Všechn hospodářský, sociální a politický život u starozákonných židů byl upraven podle zákona Božího.¹⁰³⁾ Byla to společnost svobodných vlastníků, a zákon pečoval o to, aby eliminoval případnou proletarisaci vlastníků - t. zv. sobotní roky a hlavně milostivé léto (každých 50 roků) byly zárukou, že se ztráta hospodářské samostatnosti nestane zjevem trvalým, nýbrž jenom dočasným. Každých 50 roků totiž musely všechny pozemky, budovy atd. vrátiti se k svým

¹⁰³⁾ Leviticus, V. kniha Mojžíšova.

původním majitelům nebo k jejich potomkům. Nemohla proto v tomto státě vzniknout třída vlastníků výrobních prostředků a třída proletářů, neboť právní řád, jenž vyrůstal nikoliv z onoho primitivního zemědělství a dobytkářství, nýbrž ze zjeveného náboženství, zabezpečoval tehdy sociální rovnost všech občanů. O námezdní pracovníky bylo postaráno nikoliv úřady práce nebo »ochrany« práce, nýbrž tvrdými příkazy zákona, jenž trestal nepoctivé zaměstnavatele smrtí ukamenováním! O chudé tenkrát nepečovalo žádné ministerstvo, ale celý právní řád: čtyři kouty pole *musily* zůstat stát, aby si je chudí mohli skliditi, desátky pro chudé a kněze *musily* být odváděny, a sklizeň každého sedmého («sobotního») roku bezvýhradně patřila nemajetným. Vždy, když čtu knihy Mojžíšovy, nebo »Ruth« či jiné starozákonné knihy, uvědomuji si, že již v tehdejší době, před mnoha tisíci lety, byl na pobřeží Středozevního moře malý stát s nejprimitivnější hospodářskou kulturou,¹⁰⁴⁾ ale s tak vysokou kulturou sociální spravedlnosti, že naše XX. století se svými sociálními vymoženostmi (úřady ochrany práce v to počítajíc) je hluboko pod mravní úroveň onoho státečku. Nechť tedy vysvětlí historický materialismus, jak mohlo z onoho primitivního zemědělství a dobytkářství, jakožto »hospodářské základny« vyrůsti »nadstavba« Desatera, které platí i v naší době radaru, letadel a atomové energie, a bude platiti věčně, pokud noha

¹⁰⁴⁾ Když stavěl král Šalamoun chrám Hospodinův, povolal do země cizí řemeslníky, protože v zemi nebyli takřka žádní domácí řemeslníci. (Kniha králů).

lidská bude kráčet po zemi?

Jak vysvětlí marxismus z »výrobních vztahů«, které se přece neustále mění a střídají, že vždycky a za všech dob si lidé vážili spoluobčanů moudrých, spravedlivých, ctnostných, statečných a naopak pohrdali zrádci, cizoložnými manžely, hlupci, úplatnými soudci? Jak to, že vždy a za všech dob, za nejrozmanitějších podmínek vlastnických, výrobních a sociálních, rozlišovali lidé mezi dobrem a zlem, mezi mravem a nemravem, mezi právem a bezprávím, mezi jedním mravně bezúhonným a mravně špatným. Kde vězí příčina tohoto rozlišování? Ve výrobních podmínkách? Avšak ty se přece mění. V člověku samém? Ale vždyť si člověk velmi často přeje, aby bylo dobrým, co je špatným, a přece toho nedosáhne. V lidstvu celém? Avšak celé národy si mnohdy přejí opak, než žádá mravní vědomí. Nestanovili-li nacističtí vůdcové, že blaho německého národa je nejvyšší mravní hodnota a netleskal-li nadšeně celý německý národ svým loupežným vůdcům? Ale, i když některá část lidstva a některá doba stanoví, že je některé jednání dobré, jež vždy v mravním vědomí platilo za špatné - vydrží takové nemravné ustanovení jen uměle některý čas a brzy se vrátí zase pravé přesvědčení morální.

Je tedy rozdíl mezi dobrem a zlem někde hluboko v lidské *přirozenosti*. Avšak lidská přirozenost není závislá na výrobních vztazích, lidská přirozenost přece *předchází* každému společenskému dění, je příčinou společenského dění, toho, že se lidé sdružují v společnosti. A ze skutečnosti lidské přirozenosti, která není závislou na výrobních podmínkách, avšak závislou na mrav-

ním zákonu, jenž byl člověku vlit Bohem, přicházíme k jiným závěrům, než je činí marxismus. Přicházíme k názoru, že *podstatná* činnost člověka není vnější (vyrábění děl, statků, zboží), nýbrž rozvinutí života duchovního. *Prakticky to znamená, že nikdy nesmějí být výrobní zájmy společnosti stavěny nad svobodu, náboženství, právo rodičů na určení povolání dětí a pod.* Čtenář mi jistě dá za pravdu v tom, že právě v přítomné době trpíme často (doufáme, že jen přechodně!) pro naprosté změtení pojmů a zásad v této věci...

Boj o řád

Zmínili jsme se již výše, že moderní člověk nemá pevně stanovené stupnice hodnot. Příčinou toho je ztráta křesťanského způsobu nazírání, řekli bychom, křesťanské metody myšlení. Moderní člověk ztratil totiž smysl pro řád. Tápá proto bezmocně v nejdůležitějších otázkách života. Jedinec? Celek? Individuum či kolektiv? Co je stát? Co je vůle lidu? Smí stát, jehož moc »pochází z lidu«, jednati neomezeně vůči jednotlivci? Smí být pácháno bezpráví v souhlase s vůlí lidu, který je »zdrojem veškerého práva« ve státě?

Tyto a podobné otázky vznikají dnes v lidech, kteří marně hledají řád. Řád pevný, neporušitelný a neměnitelný. Novodobý člověk prostě pyká za hříchy minulých generací, které odhodily křesťanskou, t. j. přirozenou a správnou stupnici hodnot a nahradily ji relativismem, jehož vrcholným výrazem je dialektický materialis-

mus. Pro dialektický materialismus neexistuje přece nic pevného, neměnného, podstatného, nic kromě věčného dění, v němž skutečnost existuje jen svou neustálou změnou. Je zajímavé, že fašismus a nacismus ve svém odporu proti marxismu, zdůrazňovaly nutnost pevné hierarchie hodnot; tyto režimy vytvořily tedy každý ve svém státě řád, kde nejvyšší hodnotou byl stát, resp. národ. Je známo, že papež Pius XI. velmi ostře odsoudil tuto protipřirozenou ideologii¹⁰⁵⁾ a nazval ji »převrácením a falšováním« řádu přirozeného (t. j. křesťanského).

Fašistické režimy ukázaly názorně novodobému člověku, kam ho přivedla duchovní vzpoura proti křesťanskému pojmání skutečnosti. Křesťanská sociologie je velmi daleka toho, aby zbožňovala stát a společnost, neboť lidsky a střizlivě nazírá na to, co je lidské. »Stvořitel chtěl společnost jakožto prostředek, aby se plně rozvinuly osobní a sociální vlohy, které jednotlivec, dávaje a přijímaje, má zužitkovat ku blahu svému a všech jiných.«¹⁰⁶⁾ Proti tomuto křesťanskému humanismu tvrdí fašismus: »Nic mimo stát, nic proti státu, vše pro stát.«¹⁰⁷⁾ Hle, jak mocně obhajuje Andělský učitel přirozené právo před

¹⁰⁵⁾ Encyklika »S palčivou starostí«, 1937: »Kdo rasu, nebo národ, nebo státní formu, nebo nositele státní moci nebo jiné hodnoty společenského života, které v rámci pozemského řádu zaujímají důležité a cti-hodné postavení, vytrhává z této jejich pozemské stupnice hodnot, činí z nich nejvyšší normu hodnot všech, i náboženských hodnot, a modloslužebnický je zbožňuje - ten převrací a falšuje Bohem vytvořený a Bohem nařazený řád«.

¹⁰⁶⁾ Ibid.

¹⁰⁷⁾ B. Mussolini v »Enciclopedia italiana«.

libovůlí zákonodárců¹⁰⁸⁾ : Psaný zákon, jako nedává sílu přirozenému právu, tak nemůže jeho sílu změnit nebo odníti, protože vůle člověka nemůže též změnit přirozenost. A proto, *obsahuje-li písmo zákona něco proti přirozenému právu, je nespravedlivé a nemá závazné síly.*» Jak ubohý proti tomu je závěr universalistického sociologa O. Spanna: »Stát je zdrojem veškerého práva jedinců«¹⁰⁹⁾, závěr, od něhož jest jenom nepatrný krůček k proslulé thesi Hitlerově: »Právo je všechno, co prospívá našemu národu!« Marxismus však vůbec nezná pojmu »řád«, »stupnice hodnot«, protože jeho dialektická metoda vidí jedinou realitu v nepřetržitosti dění a neuznává neměnnost pojmů. Nemůže proto marxismus dát uspokojivou odpověď na otázky o vztahu mezi jedincem a kolektivem. Podle marxistické sociologie je stát pouze výsledkem třídního antagonismu ve společnosti a jakýmsi nourzovým zařízením k sebeobraně společnosti před zánikem. Tak totiž vysvětluje marxismus důvod vzniku státu.¹¹⁰⁾ Stát v kapitalistické společnosti hraje úlohu třídního nástroje moci buržoasie, v »socialistickém« stadiu je stát diktaturou proletariátu, ve stadiu »komunistickém« stát vůbec »odumře«. Tak se dívá na stát marxistická nauka. Stejně zjednodušuje marxismus vztah jedince ke státu: v kapitalistické společnosti má kapitalistická třída svobodu utlačovati proletáře, v »socialismu« bude zase proletář utlačovati zbytky kapitalistické reakce, a v »komu-

¹⁰⁸⁾ Sv. Tomáš Akvinský (XIII. st.) - Theologická suma.

¹⁰⁹⁾ Othmar Spann: Der wahre Staat.

¹¹⁰⁾ B. Engels: Původ rodiny.

nismu« budou všichni svobodni, protože stát již nebude. Prostě a jasně. Jenže to neodpovídá skutečnosti.

»Stát je účelný svaz lidí usedlých na určitém území, vybavený nejvyšší vládní mocí.«¹¹¹⁾ Cítujeme dále: »Jaká je tedy státní theorie křesťanská? I křesťanství uznává právo přirozené, ale nikoli ono, jak bylo vykonstruováno v abstrakcích právních filosofů, nýbrž ony právní zásady, jež plynou z přirozené mravnosti, jak je formulována v příkazech Dekalogu. *Nebyti těchto základních pravidel, daných Bohem, nebylo by ani práva. Právo bez mravního podkladu by musilo neustále býti vynucováno násilím a posléze by se musilo shroutit... Přirozený mravní zákon je měřítkem pozitivního práva, jež dává stát. Stát tedy není výhradním původcem práva, proto je nemůže také libovolně měniti. Není také výhradním jeho nositelem. Je vázán mravním zákonem, objektivně daným v Božím zjevení a myslích lidských. Měřítkem práva je spravedlnost, jež nemůže býti libovolně měněna pozitivním zákonodárstvím státu. Nespravedlivé zákony zůstávají nespravedlivými, byť byly řádně vyhlášeny, odporují-li lidskému svědomí. Co odporuje přirozenému svědomí a přirozenosti lidské, nemůže býti nazváno právem. Přirozenost lidská vyžaduje si státu, aby byly uskutečněny ty úkoly, jichž jednotlivec nemůže splnit, ale cílem je zase jednotlivec, nikoli kolektiv.*«¹¹²⁾

¹¹¹⁾ Dr. Alfred Fuchs: Kurs křesťanské státovědy, edice Rozpravy, 1938. Dr. Alfred Fuchs, význačný katolický filosof a sociolog, byl umučen nacisty v koncentračním táboře v Dachau z rasových a náboženských důvodů.

¹¹²⁾ Ibid.

Tato klasická formulace křesťanské nauky o státě měla by být umístěna ve všech parlamentech světa!

Marxismus chce nahraditi řád děním, nemůže proto tyto základní problémy rozřešiti jen pomocí svého materialistického humanismu a dialektické metody. Nedovede ani stanoviti vnitřní vztah člověka jako osobnosti k sobě i světu kolem nás. Člověk není absolutním individuem, jak to tvrdí anarchista Stirner¹¹³⁾, je bytostí relativní. Není však také pouhou součástí kolektiva, není numerem, neboť má svou osobnost. Má svobodu vůle a je za své činy odpovědný. Všechna práva, která člověku patří z titulu přirozeného práva, vyplývají ze skutečnosti svobody a odpovědnosti člověka.

Dialektický materialismus, jak jsme viděli, nepopírá ducha. Nepřiznává pouze existenci ducha nezávisle na hmotě, popírá tedy existenci Boha a nesmrtelnost duše. Marxismus však bojuje s »vulgárním« materialismem, který tvrdí, že všechny naše činy jsou nutny, a proto nemůže míti člověk svobodnou vůli a býti za své činy odpovědný. Jelikož takový materialismus vede logicky k fatalismu, odmítá jej marxismus co nejrozhodněji. Marxismus je filosofie revoluce, je nabit dynamismem a nemůže z pochopitelných důvodů přijmout za své učení deterministické, které popírá svobodu vůle. Uznává tedy marxismus svobodu vůle?

Naprosto ne! *Neboť přiznat svobodu vůle znamenalo by přece přiznat nesourodost ducha s hmotou, zna-*

¹¹³⁾ Max Stirner (Kaspar Schmidt): Der Einzige und sein Eigentum.

menalo by to, že duch není jakýmsi „zjemněním“ hmoty, jak to tvrdí dialektika, nýbrž je podstatně něčím jiným, než hmota!

Hmota nemůže volit dobro či zlo, hmota se pohybuje a mění podle zákonů fyziky a chemie a není mravně odpovědná. Jakmile přiznáme člověku svobodnou vůli, je s »dialektikou« konec. Popřítí svobodu vůle marxismus nechce, jelikož by se musel vzdáti své revolučnosti, a přiznat svobodu vůle nemůže, poněvadž by se musel vzdáti materialismu. Uznáváme loyálně, že v této situaci je postavení marxistické filosofie málo záviděníhodné. I pomáhá si dialektický materialismus tím způsobem, že prý »svoboda vůle spočívá ve shodě jednání s objektivní skutečností, vědomí je tím svobodnější, čím lépe chápe nutnost.«¹¹⁴⁾

Každý si ovšem pomáhá, jak může. Tonoucí na příklad i stébla se chytá. Avšak před soudem skutečnosti, té skutečnosti, která je pro dialektický materialismus podle vlastního přiznání nejvyšším kritériem pravdy, toto slovíčkářství neobstojí. V každé společnosti totiž existuje právo, soudy a trestní sankce. Ve společnosti antické, feudální, kapitalistické, ve státech demokratických i totálních, v buržoasní Americe i v socialistickém Sovětském svazu. Žádný stát se neobejde bez výkonu spravedlnosti a trestání zločinů. Nikterak nepochybujeme, že i v »druhém« stadiu komunistické společnosti budou soudy, věznice a orgány veřejné moci, ledaže by

¹¹⁴⁾ P. Hrubý a V. Vlk: Základy atd. Podobně též J. R. Bloch v »Commune«, Děborin, Izgojev, Petr Struve v době, kdy ještě byl marxistou, Plechanov a j.

Tvůrce svým všemohoucím fiat změnil lidskou přirozenost. Avšak skutečnost, že existují sou-
dy, které vynášejí tresty za přestupky, přečiny
a zločiny, svědčí o tom, že lidstvo ve všech do-
bách a ve všech zemích počítalo a počítá s fak-
tem svobodné vůle, tedy i s mravní odpovědností
člověka. Neboť když »jednám ve shodě s objek-
tivní skutečností«, jednám možná rozumně, chyt-
ře, někdy třeba i chytrácky, není v tom však
žádná *mravní* zásluha nebo vada. Tedy není ani
odpovědnost. Ale soud vyměřuje tresty, zkoumá
okolnosti přitěžující a polehčující, zjišťuje pří-
četnost či nepřičetnost, pak vynáší rozsudek -
nikoliv proto, že zjistil, že delinkvent nejednal
»ve shodě s nutností«, nýbrž proto, že porušil
zákon, ačkoliv si byl vědom svého činu a jeho
následků, a že v době, když spáchal dotyčnou
věc, byl plně odpovědný. Žádné slovní vytáčky
marxistické nauce nepomohou. Protože, je-li
duch s hmotou sourodý, jak to dialektika tvrdí,
pak je koneckonců člověk pouze chemická slou-
čenina, nic více. Chemická sloučenina však svo-
bodu rozhodování nemá a nemůže mít. Chemi-
cká sloučenina nemá a nemůže mít mravní od-
povědnosti a nemůže býti proto souzena a ne-
může býti také uvažováno o přitěžujících a po-
lehčujících okolnostech činů, spáchaných touto
chemickou sloučeninou. Však také důslední ma-
terialisté žádají jen izolování zločinců a odmítají
tresty. Marxismus se však v této otázce potácí
ode zdi ke zdi.

Dovoláváme se dále skutečnosti nepopíratelné,
kterou je *lidské svědomí*. To je skutečnost, kte-
rá poráží na hlavu všechny umělé konstrukce,
jako »pochopení nutnosti« a pod. V celé mar-

xistické literatuře nenajdete nic o tomto problému. Není také divu. Svědomí, toť tak zřetelný hlas Boží k lidem, že není možno jej popřítí nebo vyvrátiti jeho existenci. Nezbyvá tedy než mlčení.

Přesvědčili jsme se, že v boji mezi křesťanstvím a marxismem jde o stěžejní lidské hodnoty. Je to boj mezi náboženstvím křesťanským a náboženstvím komunistickým. »Neboť komunismus není nic jiného než náboženské hnutí, nabízející nové pojetí člověka, výklad jeho osudu. Na tomto poli a jenom na něm ocítá se tvář v tvář křesťanství; v boji, který je staví proti sobě, je v sázce mnohem víc než zájmy třídy nebo kasty; v sázce je samotný význam našeho života.«¹¹⁵⁾ Masy lidu nemají vlastně co dělat s dialektickým materialismem, ale plnou proti nespravedlnostem, touží po společnosti bez tříd a bez nenávisti. Komunismus jim to slibuje. Zdůraznili jsme několikrát, že v marxistické nauce je několik výborných pravd; avšak všechno, co je v marxismu pravdivého, je pravdou křesťanskou. A když bojuje křesťanství s marxismem, je to proto, že marxismus žene do zkázy jisté hodnoty, které jsou základní. Člověk, kterého podává, není člověkem křesťanským, je to bytost ochuzená o to, co tvoří vlastní smysl člověka. Osvobození člověka nepřijde jen v důsledku změn hmotné stránky společenského života, je k tomu především třeba souběžného úsilí se strany člověka samého, úsilí jeho svědomí. Jinak se stane materiální

¹¹⁵⁾ Dan. Rops: *Sůl země*.

pokrok a technická civilisace naší doby snad už jen atomovým hrobem lidské společnosti. Existuje jenom jedna cesta záchrany lidstva, cesta směrem k betlemské hvězdě, cesta uskutečnění křesťanského řádu.

OBSAH

Osudový zápas	5
Život a činnost Karla Marxe	8
Můžeme poznati pravdu o světě?	13
Duch a hmota	22
Dialektická metoda	28
Historický materialismus	43
Marx-Engelsovo učení o státě a fašismus	54
Učení o vykořisťování	61
Před soudem skutečnosti	74
Co je socialismus?	83
Člověk, tvor výrobní?	87
Boj o řád	93

S. S. Ghelfand: DIALEKTICKÝ MATERIALISMUS
(Výklad a kritika marxistické nauky). Knihovna Nové dílo,
škola politické výchovy, svazek 15, kterou za redakce Dr Jar.
Pecháčka a Dr Ctibora Mařana s obálkou arch. Frant. Feistnera
vydává nakladatelství UNIVERSUM v Praze 1947. Písmem
garmond Pressa vytiskla tiskárna Fr. Riedl, Havlíčkův Brod,
v nákladu 3.300 výtisků. Vydání první. Cena brož. Kčs 35.-.

